

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СЛОВАЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

**ОСНОВНІ ПИТАННЯ
ВИВЧЕННЯ КУРСУ
«ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ. АНТИЧНІСТЬ»**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

УЖГОРОД – 2023

УДК 821.09 (3) (076) 0-75

Д-30

Пропонований навчально-методичний посібник містить лекційні матеріали, плани практичних занять, теми самостійних робіт із курсу «Історія зарубіжної література. Античність» і розрахований на здобувачів вищої освіти галузі знань 01 Освіта/Педагогіка спеціальності 014 Середня освіта, предметної спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література) освітньої програми «Українська мова і література. Англійська мова і література» філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет

Укладчі:

д.ф.н, професор кафедри словацької філології Бедзір Н.П.;
ст. викладач кафедри словацької філології Демчик М. І.

Рецензенти:

Сенько Іван Михайлович, кандидат філологічних наук, доцент;
Маляр Любов Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи.

Рекомендовано до друку Науково-методичною комісією філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Протокол №5 від 24.05.2022 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Протокол №9 від 28.06.2023р.

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1. Література Стародавньої Греції

1.1. Основні риси античної літератури

1.2. Давньогрецький епос

1.3. Давньогрецька лірика

1.4. Давньогрецький театр

1.5. Походження комічних жанрів давньогрецької літератури

1.6. Література доби еллінізму та епохи Римського панування

Розділ 2. Література Стародавнього Риму

2.1. Давньоримська література.

2.2. Римська література доби Імперії («Вік Августа»)

2.3. Творчість Горація та Овідія

2.4. Література пізньої Античності й початку середніх віків

Розділ 3. Тема та плани практичних занять

Розділ 4. Тематика самостійних робіт

Розділ 5. Методичні рекомендації до написання реферату

Розділ 6. Методичні вказівки до створення презентації

Розділ 7. Орієнтовні питання до підсумкового контролю

Розділ 8. Зразки модульних контрольних робіт

Розділ 9. Художні тексти, рекомендовані для читання

Розділ 10. Термінологічний словник

Розділ 10. Джерельна база

ВСТУП

Література доби античності займає надзвичайно важливе місце у системі вивчення зарубіжної літератури. Слушною є думка науковця Бориса Шалагінова, що «вивчення античності дозволяє нам простежити виникнення і розвиток європейської культури від її першоджерел, зрозуміти умови формування основних духовних цінностей європейської культури та їх неповторність, поглибити власну європейську самоідентифікацію».

В античній літературі сформувалися основні жанри європейської літератури і основи науки про літературу. Саме тому, знання, які студенти здобудуть протягом вивчення цього курсу допоможуть їм у вивченні літератури наступних епох.

Опорні конспекти лекцій знайомлять студента з історичним розвитком античності, її духовними цінностями та літературними здобутками. Простежується зв'язок античних авторів зі світовою та українською літературою до нашого часу. Особлива увага при цьому звертається на твори, внесені до шкільної програми.

Детальному вивченню цих творів підпорядковані і практичні заняття, які допомагають студентам аналізувати конкретні твори, виявляти їх основні художні особливості.

Виконання завдань до практичних занять, робота над рефератами та презентаціями дають можливість студентам навчитись працювати з джерелами інформації (підручниками та навчально-методичними посібниками, науковими виданнями творів, що введені до шкільної програми).

Навчально-методичний посібник адресований майбутнім вчителям зарубіжної літератури у закладах загальної середньої освіти та фахової передвищої освіти і передбачає формування у студентів уміння застосовувати набуті знання з античної літератури у педагогічній практиці.

РОЗДІЛ 1. Література Стародавньої Греції

Тема 1.1. Основні риси античної літератури Античність як колыска європейської цивілізації. Етапи розвитку античної літератури. Долітературні форми словесного мистецтва стародавньої Греції. Грецька міфологія. Міфи про богів старшого і молодшого поколінь. Троянський і фіванський цикли міфів, міфи про аргонавтів. Вплив грецької міфології на світову культуру.

Антична література – це література культурного ареалу Середземноморського басейну. Вона містить словесну творчість Давньої Греції та Риму. Антична література існує понад 1000 років (поч. VIII ст. до н. е. – V ст. н.е.) і закінчується падінням Римської імперії.

Численні пам'ятки античної літератури оспівують тираноборців, навчають шанувати розум, прославляють кохання і радість життя, закликають дотримуватися золотой середини і бути незламним у горі. Античні твори свідчать про гуманізм і неперевершену художню майстерність їх творців.

Характерні **рис**и античної літератури: міфологічність, публічність, музичність, віршованість, традиційність, світоглядний синтез, античний гуманізм, піднесення земної краси.

Етапи античної літератури:

I. Література архаїчної Греції (до VII ст. до н. е.):

- 1) долітературний період (до середини IX ст. до н. е.);
- 2) гомерівський період (до VII ст. до н. е.).

II. Класична література Греції:

- 1) післягомерівський період (VII – VI ст. до н. е.);
- 2) аттичний період (V – IV ст. до н. е.).

III. Література доби еллінізму (кінець IV – II ст. до н. е.).

IV. Література епохи римського панування (середина II ст. до н. е. – IV ст. н. е.).

Періодизація римської літератури:

I. Література епохи Республіки:

- 1) долітературний період (до середини III ст. до н. е.);

2) період ранньої римської літератури (до середини II ст. до н. е.);

3) література періоду громадянських воєн (до 31 р. до н. е.).

II. Література епохи Імперії:

1) література ранньої Імперії («віку Августа», до 30 – 40-х років н. е.);

2) література пізньої Імперії (до кінця V ст. н. е.).

Міф (від грец. μύθος, буквально «оповідь», «розповідь», «сказання») – оповідь, що пояснює походження певних елементів світобудови чи світу загалом через емоційно-чуттєві образи. Міф є основою різних релігійних систем, фольклорних традицій, художньої творчості. Окремі міфи, які складають певну систему, утворюють міфологію того чи іншого народу, культури, соціальної групи, яка лежить в основі характерного їм світогляду. Міфи характерні як для первісних народів, що перебували або перебувають на стадії дораціонального, дофілософського та дорелігійного мислення, так і сучасної людини. Міфологія для суб'єкта міфологічного мислення постає реальністю. У первісних суспільствах притаманна їм міфологія виконувала ряд соціальних функцій, була базою, на якій вибудовувалася вся система соціальних відносин, задаючи цінності, правила, поняття про добре і зло, гідне і негідне.

Міфологія – сукупність пов'язаних міфів певних людських спільнот. З розвитком суспільств міфи перетворюються на розгорнуті розповіді, пов'язуються один з одним, утворюючи цикли. Сукупність міфів складає основу міфологічного світогляду, який притаманний як для первісного суспільства, так і для сучасного.

Давньогрецька міфологія пройшла кілька етапів розвитку:

- 30 – 15 ст. до н. е. – **міфологія крито-мінойської епохи** (Мінойська цивілізація – цивілізація бронзової доби (3000 – 1000 роки до н. е.) на острові Крит, відкрита англійським археологом Артуром Евансом та названа ним за іменем міфологічного царя Міноса, який вважався сином Зевса. Центрами цивілізації були Кнос, Фест і Маллія. Вважається першою європейською цивілізацією. Цивілізація загинула раптово, очевидно, через землетрус (див. Мінойське виверження) або війну. Збереглися руїни міст, палаців, некрополів, твори мистецтва: фрески, кераміка).

- 15 – 11 ст. до н. е. – архаїчна давньогрецька міфологія.
- 11 – 6 ст. до н. е. – олімпійська міфологія.
- 6 – 4 ст. до н. е. – філософсько-орфічна міфологія та релігія

(Орфей, Піфагор, Платон).

- 3 – 1 ст. до н. е. – міфологія елліністичної епохи.

Давньогрецькі міфи поділяють і за **періодами розвитку**.

Перший період – **існування архаїчних міфів** як форми мислення (хтонічних міфів). **Хтонічні міфи** (від грецьк. Χθών – земля, ґрунт) – найдавніші, період їх формування тривав десятки тисяч років. Людина повністю залежить від природи, обожнює її. Виникають міфи про походження світу з Хаосу і боротьбу з потворами, титанами (міфи про Урана (Небо), Кроноса (Час), Нюкту (Нікату) (ніч, імлу), Ереба (морок), Гею (землю), Тартар (Бездню). Перший період базується на **метаморфізмі**, тобто вірі у здатність перетворень.

Другий період, більш пізній, – **період героїзму**. На основі міфології формуються окремі фольклорні жанри (казки) та епос (поєми Гомера). З'являється виокремлений герой – в ньому є божественні і людські риси. Це Тесей, Геракл, Ахілл, Персей, Гефест, Амфітріон та інші. Сильних чоловіків багато (Гектор, Патрокл, Лаокоон та інші), герой – один: в ньому поєднується чаклунство, розум, магія, статеві здібності.

Героїчні міфи – міфи патріархату, періоду залізної зброї та культури олімпійських богів. Герой – син божества, володіє надлюдськими силами, або чаклунством, неповторний захисник-переможець. «Гера» на мові пеласгів (народу, що жив до Мікенської культури давніх греків) означало «землю», а «герої» – «діти землі». Герої поділяються на різновиди: культурні герої – здобувають або завойовують предмети людської культури (напр., Прометей), герої-деміурги – самостійно виготовляють природні і культурні об'єкти (коваль Гефест), герої-трикстери – демонічно-комічні дублери культурного героя, наділені рисами блазня, бешкетника (Гермес, Діоніс).

У період героїзму формуються образи олімпійських богів, формується простір їхнього існування (Олімп), у них з'являються «цивілізаційні завдання»

(Гефест – ковальство, Гермес – торгівля, Арес – війна, землеробство – Деметра, мудрість – Афіна, мистецтво – Аполлон).

Для реконструкції давньогрецької міфології вчені використовують поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея», поеми Гесіода «Труди і дні» і «Теогонія», трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда, поему «Метаморфози» Овідія», «Міфологічну бібліотеку» Аполлодора.

Виділяють основні цикли давньогрецьких міфів: **троянський, фіванський та про аргонавтів.**

У **Троянському циклі** здійснюється опис десятирічної війни між захисниками міста Трої (або Іліона) та ахейцями. Причиною війни стало викрадення Єлени, дружини спартанського царя Менелая, сином троянського царя Парісом. Викраденню Парісом Єлени посприяла богиня Афродіта, котрій Паріс присудив яблуко. Трою було взято завдяки Одиссею, який порадив спорудити великого коня, де сховались греки та змогли пробратись в середину міста Троя, спаливши та зруйнувавши її при цьому.

З Троянським циклом пов'язаний міф про повернення Одиссея до Ітаки – до дружини Пенелопи та сина Телемаха, пошуки Телемахом батька (подорожі до Менелая, Агамемнона); міф про повернення з Троянської війни царя Агамемнона, його вбивство дружиною Клітемнестрою, помста дітей Агамемнона Електри та Ореста своїй матері Клітемнестрі.

Фіванський цикл розповідає про заснування міста Фіви правнуком Зевса Кадмом, про прокляття царя Пелопса цареві Фів Лаєві. Прокляття збувається в долі царя Едіпа (сина Лая та Іокасти) та його нащадків (Антигони. Ісмени, Полініка, Етеокла, Креонта).

У **міфах про аргонавтів** подано опис героїв, котрі під керівництвом Ясона здійснили далекий морський похід у Колхиду на кораблі «Арго» за золотим руном. Вважають, що в даних міфах описано історію грецької колонізації (VIII – VI ст. до н. е.). Випробування Ясона, команди «Арго», коханих Ясона Медеї, Главки входять до міфів про аргонавтів.

Давньогрецька міфологія не зосередилась, не самоізолювалась на вірі та релігійності, а стала основою літератури. Уся світова література пов'язана з міфами, магією, релігійними культами, ритуалами, найчастіше – з давньогрецькими. Міфи лягли в основу давньогрецької драматургії. Завдяки міфу виникає культ здорового прекрасного тіла і фізичної активності, культ розуму, культ подорожі і пізнання світу, культ сімейного життя і благополуччя, культ підприємливості і індивідуального успіху, культ героїзму.

Питання для самоконтролю:

1. Яку літературу називають античною?
2. Поясніть, чому саме завдяки античній культурі почалася доба Відродження?
3. Що ви знаєте про виникнення і розвиток Мікенської культури?
4. Вкажіть причини виникнення героїчних міфів давньої Греції?
5. Поясніть пряме і переносне значення слів: Титан, Олімп, Прометеїв вогонь, Авгієві стайні.

ТЕМА 1.2. Давньогрецький епос. Гомер. Гомерівське питання. Історична та міфологічна основа поем Гомера. Художні особливості «Іліади» та «Одіссеї». Історичне значення поем Гомера. Дидактичний пафос поем Гесіода.

Гомер – найвидатніший і найлегендарніший співець античності і, мабуть, найвідоміший поет світу. Відомо, що в першій половині VI століття до н.е. афінський законотворець Солон звелів виконувати поеми Гомера на державних святах Панафіней, а в другій половині VI століття до н.е. за розпорядженням тирана Пісістрата спеціальна комісія із чотирьох чоловік зробила перший запис гомерівських поем. Відтоді освіта в античності починалася з поем Гомера.

Про Гомера майже не існує достовірних відомостей – ні про час його народження, ні про місце, хоча більшість джерел називають Іонію. В античній літературі існує аж дев'ять біографій Гомера, які складаються з міфів та казкових оповідок. Загальна ж думка античності малювала його сліпим і старим співцем, натхненним музою, який мандрував Грецією, сам складав і виконував свої поеми, тобто був рапсодом. Жив він у кінці 9 – 8 століть до н.е.

Ще з античних часів традиційно вважається, що Гомер є одноосібним творцем «Іліади» і «Одіссеї», хоча існує «теорія малих пісень», «теорія зерна», згідно з якою Гомер був творцем тільки однієї невеличкої поеми, розвинутої іншими авторами в два твори. Існувала думка, що Гомер – вигадана особа, а поеми були створені різними поетами. Дослідження художніх особливостей поем, здійснені у XX столітті, схиляють вчених до думки про те, що і «Іліада», і «Одіссея» створені одним і тим самим автором, тобто людиною, яка відома під ім'ям легендарного Гомера. Ретельне вивчення допомогло уточнити: «Одіссея» складена на 30 – 40 років пізніше «Іліади».

Існувала думка і про вигаданість самої Трої, аж поки Генріх Шліман (1822 – 1890) не розкопав скарби Троянського царя Пріама. Шліман відкрив мікенську культуру (за назвою міста Мікени на Пелопонесі), а згодом і Трою.

Обидві поеми належать до жанру **героїчного епосу**, характерними рисами якого є масштабність зображуваних подій, у яких беруть участь відомі історичні, легендарні або міфологічні герої.

Поєми написані гекзаметром. *Гекзаметр* – віршовий розмір в античній поезії, шестистопний дактиль із цезурою (паузою) в середині віршового рядка (— UU / — UU / — U || U / — UU / — UU / — U), остання стопа завжди двоскладова (хорей).

Сюжети обох поем базуються на матеріалі одного з найвідоміших давньогрецьких циклів міфів – Троянського. Троянський цикл пов'язаний із містом Троєю (інша назва – Іліон, від якого походить назва поеми Гомера – «Іліада»). У Троянському циклі здійснюється опис десятирічної війни між захисниками міста Трої (або Іліона) та греками.

Художній зміст міфів троянського циклу:

- цінність людського життя;
- героїзм;
- відданість своїм побратимам;
- вірне кохання;
- страшні наслідки гніву і ненависті героїв один до одного.

Через дії героїв, через художні засоби, через мову героїв Гомер утілює цілу низку важливих для родинно-общинного суспільства давніх греків ідей.

Найвагомішими серед них є такі:

- ідея влади, що прагне абсолютизації (образ Агамемнона);
 - ідея побратимства, відданості та вірності чоловічій дружбі (образи Ахілла та Патрокла);
 - ідея подружньої вірності й відданості (Гектор і Андромаха);
 - ідея відданості своєму народові, своїй країні (патріотизм) (Гектор, Одисей);
 - ідея воїнської доблесті, мужності, звитяги (Ахілл, Одисей, Гектор);
 - ідея людяності та співчуття у горі;
 - домінантна ідея твору – авторська ідея гуманізму та засудження війни.
- «Одіссея» різноманітніша за змістом. Після Троянської війни один з її героїв – цар острівної держави Ітаки Одисей морським шляхом повертається на батьківщину.

Спочатку йому доводиться пережити багато пригод на островах, населених різними фантастичними чудовиськами та небезпечними племенами. Поступово він втрачає всіх своїх супутників і сам залишається живим. Після цього на рідному острові Ітаці він мусить перехитрити, а потім і повбивати багато зухвалих юнаків, які хазяйнували в його домі, вважаючи Одиссея давно загиблим і примушуючи його дружину Пенелопу вийти заміж за одного з них.

Початок поєвірянъ героя рапсод розташував аж у середині поеми (пісні ІХ–ХІІ). Така композиція (коли розповідь про теперішнє переривається згадками про минуле) в подальшому виявилася надзвичайно продуктивною і одержала назву **ретроспективної**.

Відновлення належної гармонії індивіда й універсуму відбувається поетапно. Це дев'ять випробувань, пригод, які виявляють силу волі, духу, стійкість героїв (зустрічі з лотофагами, лестригонами, циклопами та ін.).

Одіссеєм успішно пройшов усі етапи випробувань, гармонію людини і універсуму повністю відновлено. Риси розглянутої сюжетної схеми ми знаходимо пізніше в європейському середньовічному епосі («Пісня про нібелунгів», романи про Трістана і Ізольду), навіть у європейському романі ХVІІІ ст. («Історія Тома Джонса, знайди» Г. Філдінга) та ін.

Стиль Гомера характеризується надзвичайною увагою до **реального, предметного світу**. З великою любов'ю описує рапсод прості речі, особливо ті, що зроблені ремісниками.

Стильова особливість, яка полягає в акцентуванні естетики зорових, слухових, дотикових та інших вражень, називається **пластичністю**.

Заради розповіді про «гарно» зроблені речі Гомер нерідко навіть перериває свою розповідь про події. Тоді виникає ефект **уповільнення дії (ретардації)**.

Взагалі Гомер любить постійно подумки повертатися назад і згадувати епізоди, більш-менш віддалені від часів, що описуються. Характерний зразок – розповідь самого Одиссея на бенкеті у царя Алкіноя (ІХ – ХІІ). Таким чином, Гомер вдається до **ретроспекції**.

Уповільнюють дію і знамениті гомерові **порівняння**. Кожне з них є цілою жанровою сценкою.

Повторення також уповільнюють дію. У Гомера трапляються й досить розгорнуті повторення. В «Іліаді» це зображення того, як герой, готуючись до битви, одягає на себе бойовий обладунок, як воїни приносять жертву богам; в «Одіссей» – як воїни готують корабель до відплиття.

Повторюються у Гомера і **епітети**, які мають характер постійних епітетів, утворюючи з іменником нерозривну смислову пару («...кинув він слово крилате»). Більшість постійних епітетів має індивідуальний характер: хитромудрий Одисей, швидконогий Ахіллес, осяйливий (або шоломосяйний) Гектор, срібнолукий Аполлон, волоока Гера, совоока (або ясноока) Афіна, хмаровладний Зевс; круторогі воли, гостролезий меч, чорнобокий (або крутобокий) корабель, довговолосі ахеї, білоіклі свині, солодкий сон, іскристе вино, дводонний келих, шумливе море.

Важливе місце у поемах Гомера займають **монологи**. Розгорнутий монолог-звертання будується у Гомера за усталеною схемою. Характерним є монолог Нестора, який просить у Агамемнона поради, як йому помиритися з Ахіллом. Яскравим зразком є промова Одиссея до юної Навсікаї. Сварки героїв відбуваються за тими ж законами красномовства. Структура Гомерового монолога вплинула на форму ліричного вірша в європейській ліриці.

Герої виражають фізичний біль чи почуття душевного горя через зітхання і плач, їм зраджує мова, вони бліднуть, у них дрижать ноги, вони обливаються потом. Як фізичні страждання, так і психологічні переживання Гомер розкриває також через **предметні, матеріальні образи ночі, хмари, імли** тощо. Пізніше грецькі поети «узаконили» ці традиційні епічні засоби зображення переживань.

Змальовуючи героїв «Іліади», Гомер застосовує **принцип індивідуалізації**: виділяє якусь одну рису характеру. Причому характеризують героїв їхні власні дії та промови або ж інші герої. Авторська характеристика майже відсутня.

Обидві поеми виражали найважливіші особливості світогляду і світосприйняття не просто стародавньої людини, а людини родової доби. Родова

людина відчувала свій внутрішній, кривий зв'язок з родом, місцем народження, родовим тотемом і родовими богами. Її головне призначення – життя в єдності з родом, а для чоловіків – заради захисту роду. В цьому вбачала родова людина свій сенс існування. Обраний Гомером сюжет виявився дуже гострим і драматичним з погляду цінностей родової ідеології, бо торкався самої суті існування родової людини.

Ахілл розкривається як людина, котра через свою примху, забаганку відмовляється допомагати родичам. У цьому полягає зав'язка твору. А коли гнів героя минув і він знову згадав про родовий обов'язок, конфлікт виявився знятим, а тема – вичерпаною.

Таким саме світоглядним підходом зумовлений і сюжет «Одіссеї». На відміну від Ахілла, Одиссей був волею богів і долі відірваний від людського роду і батьківщини. Ми можемо сказати, що ідея обох поем – анархічне (в «Іліаді») чи фатальне (в «Одіссеї») порушення споконвічної належної гармонії між родовим індивідом і родовою спільністю, індивідом і універсумом, та сповнене драматизму її відновлення.

Значення і безсмертя Гомера підкреслено ще Філіппом Фессалоніком (давньогрецький поет із міста Фессалоніки):

*Вигаснуть зорі скоріш на склепінні широкого неба,
Гелій освітить скоріш Ночі святої лице,
Хвиля солона скоріш буде людям напоєм солодким,
Мертвий з Аїду скоріш вернеться знов до життя,
Ніж славнозвісне ім'я меонійця Гомера забудуть,
Ніж його древні пісні кануть у млу забуття.*

Вплив Гомера на світову культуру величезний. Він був авторитетом для греків. Він надихав античних скульпторів (Фідія, Поліклета, Лісіппа та ін.). Головна цінність гомерівського епосу полягає в тому, що він не є історичним документом, викладом канонічних міфів. Сюжетно-композиційна та художня довершеність зробила поеми надзвичайно зрілими художніми творами, забарвленими індивідуальним авторським талантом.

За зразок першої половини «Енеїди» Вергілій взяв «Одіссею», а другої половини – «Іліаду». Тому письменники, що жили після Вергілія, сприймали давньогрецького поета за посередництвом Вергілія.

Горацій ставить Гомера вище всіх інших епічних авторів. У своєму надзвичайно впливовому творі «Мистецтво поезії» він звеличує майстерність Гомера у викладі, побудові сюжету й образів героїв. Саме Горацій, відштовхуючись від «Одіссеї», пустив у загальний обіг принцип, що епос варто починати посередині дії. Серед античних авторів, що випробували на собі вплив Гомера, можна назвати Піндара, Есхіла, Софокла, Евріпіда, Квінта Еннія, Овідія, Плутарха.

Арістотель у своїй «Поетиці», аналізуючи поеми Гомера, відзначив важливу особливість його стилістики: через один епізод він може передати всю сутність оповіді.

Епічні автори доби Відродження писали, оглядаючись на Гомера. Під впливом Гомера і його опису країни мерців, а також під впливом Вергілія Данте написав «Божественну комедію». У дев'яти колах пекла ми бачимо багатьох героїв Гомера.

Архетип «прагнення батька» (Телемах і Одісей, Гектор і Пріам, Еней і Анхіз) відобразився в «Гамлеті» Шекспіра. Гамлет сумує за батьком, хоч поруч є мати і її «жених». Гамлет теж спілкується з «мерцем» – тінню свого батька.

Серед пізніших авторів творчість Гомера вплинула на Педро Кальдерона, Джона Драйдена, Джамбаттіста Віко, Йоганна Вольфганга Гете, Джованні Пасколи і Жана Жироду. Композиція у Гомера настільки бездоганна, що один із геніїв ХХ ст, Джеймс Джойс, вирішив, наслідуючи її, написати свій знаменитий роман «Улісс» (Улісс – латинізована форма імені Одиссея). Цей роман став культовим для всієї літератури ХХ ст.. Новогрецький поет Н. Казандзакіс склав до «Одіссеї» величезне продовження на 33 333 рядки. Практично щороку з'являються значні твори в руслі неогомерівської традиції.

Перший дотик Івана Франка до невмирущих поем – у спогадах про дитинство: «Одіссея» справила у свій час велике враження на мене – тоді ще

маленького селянського хлопчика-гімназиста. За фантастичними пригодами я побачив там живе життя, побутові картини навівали мені на пам'ять рівно живі картини того сільського життя, яким жив мій батько, серед яких і сам я виростав від малечку». Франко «...колись розказував її з пам'яті в селі через кілька вечорів і слухати її сходилась майже ціла наша слобода, чоловік по 30 і більше, старих і молодих, і відірватись не могли,— розказував і арештантам у тюрмі й добре знаю, яке вона враження робить».

До архаїчного періоду давньогрецької літератури належить і дидактичний, тобто повчальний, епос. Найвидатнішим його представником був **Гесіод**, діяльність якого припадає на час між 725 і 650 роками до н. е. Ставши поетом-професіоналом, рапсодом, він відійшов від тематики й традицій гомерівського епосу і працював у напрямі релігійного і морально-практичного повчання. Одним із найвідоміших творів Гесіода є дидактична поема «**Роботи й дні**», складена із порад щодо хліборобських і господарських робіт та викладу хліборобського календаря. В іншому творі «**Теогонія**» автор здійснив спробу звести до певної системи міфологію про походження і генеалогію богів, звертаючи увагу на такі абстракції, як Кохання, Темрява, Ніч тощо, розповідаючи про олімпійських богів і про неоліпійські божества та про напівбогів-нащадків від шлюбів між безсмертними і смертними. Продовженням космологічної і генеалогічної «Теогонії» стала поема «Каталог жінок», де називались жінки, які у шлюбі з богами народжували майбутніх родоначальників племен і народів.

Питання для самоконтролю:

1. Поясніть у чому полягає сутність дискусії щодо гомерівського питання?
2. Визначте тему та ідею «Іліади» Гомера.
3. Прокоментуйте слова литовського поета Е. Межелайтіса «У кожного – своя Ітака».
4. Поясніть, яку подорож можна назвати одиссеєю. Наведіть приклади світових літературних одиссей.
5. Хто з античних авторів продовжив традицію дидактичного епосу Гесіода «Роботи і дні»?

ТЕМА 1.3. Давньогрецька лірика: від Тіртея до Піндара. Головні жанри давньогрецької лірики – елегія, ямб і мелос, їхні ритмомелодійні, стильові, поетологічні особливості. Творчість Тіртея, Архілоха, Алкея, Алкмана, Сапфо, Солона, Симоніда, Калліна, Анакреонта, Піндара.

Лірика формується тоді, коли виникає усвідомлення авторського, особистого «я». У 7 – 6 ст. до н. е. людина виокремлює себе як особистість, розвивається вміння говорити від свого імені. Розвивається **індивідуальна естетична самосвідомість** і лірика стає **провідним поетичним родом**.

Термін **лірика** походить від ліра – музичний інструмент. Ліричні твори зазвичай декламувались під музику (ліри, кіфари, флейти, труби, сопілки тощо), тому давньогрецький поет часто був ще й композитором. Лірикою опікувались музи: Полігімнія – муза гімнів, пісень на честь богів і героїв; Ерато – муза поезії кохання; Евтерпа – покровителька всієї поезії.

Давньогрецька лірика, як і епос, виникла з народних пісень і, ставши авторською, тривалий час зберігала фольклорні традиції.

Пісенну лірику могла виконувати одна людина, або ж група людей, тому розрізняють **сольну і хорову** пісенну лірику. Сольна лірика була виразником світу особистих почуттів і переживань людини; хорова лірика пов'язана головним чином з обрядами, і для неї особливе значення зберігає міф як частина священної історії народу.

Декламаційна лірика народилася і розвинулася в Малій Азії – на батьківщині гомерівського епосу, звідки поширилася на інші території Греції. До декламаційних жанрів належать **ямби та елегії**, найбільшого розквіту вони набули у VII ст. до н. е. Ці твори спочатку виконувалися у пісенній формі, а пізніше декламувались, можливо, під музику. У центрі уваги елегій та ямбів було громадське життя греків, тому автори багатьох таких творів – політичні діячі, філософи чи воєначальники.

Елегії (від елегос – журлива пісня під флейту) – роздуми на суспільні та особисті теми, **ямби** – публіцистична полеміка та іронічна критика супротивника. Назва «елегос» походить від назви очерету – елейя. З нього робили флейти, під

звуки яких читали елегії. Це вірш, у якому виражені настрої смутку, журби, роздуму, меланхолії. Елегійний розмір, тобто поєднання гекзаметра і пентаметра, був близьким до епосу.

Різновиди елегії:

- громадянська (Каллін, Тіртей, Солон);
- любовна, дуже суб'єктивна, особиста лірика (Мімнерм, Сапфо, Алкей);
- елегія, в якій поєднувалися суспільне і особисте (Феогнід Мегарський);
- дидактична елегія, до якої належали епіграма (у значенні «напис»), (Сімонід);
- гномічна поезія (Фокілід, Катон). (Поезія красивих висловлювань на загальні теми. Зазвичай писалась двома рядками: *Ambula cum bonis* (спілкуйся з хорошими людьми). *Cognatos cole* (піклуйся про рідних). *Liberos erudi* (займайся освітою дітей). *Libros lege* (читай книги).

Зразком елегійної поезії є творчість **Тіртея** (жив у другій половині VII ст. до н.е.). Провідними темами його творчості були політична та громадянська. Тіртей продовжив розвивати жанр, який вже раніше з'явився у творчості **Калліна** (6 ст. до н.е), **Феогніда** (6 ст. до н.е) – військово-патріотичні елегії.

Військові елегії Тіртея (ембатерії) були звернені до всіх громадян полісу, яких поет закликав до чесного виконання своїх громадянських обов'язків, і, насамперед, до виконання священного обов'язку захисника вітчизни від ворогів.

Елегії писались **елегійним двовіршем**. Перший рядок – гекзаметр (шість стоп). Другий рядок – пентаметр (п'ятистопник), всередині – довга цезура.

Легенда переповідає: у найскладніший момент боротьби спартанці звернулися по допомогу до афінян. Афіняни замість війська надіслали одного кульгавого вчителя афінських дітей на ім'я Тіртей. Тіртей справді змінив хід війни. Своїми поезіями він підніс дух воїнів, повернувши їм віру в себе. І зробив це життєствердними елегіями, в яких звучали заклики: боронити вітчизну – найвища честь. Наскрізною темою віршів Тіртея є відповідальність захисника вітчизни, зневага до болю і смерті, безстрашна поведінка на полі бою.

В елегії «Добре вмирати тому...» Тіртей звертається до юнаків, адже майбутнє належить молодим. Головна мета Тіртея – позбавити юного воїна страху, нагадати йому про високий обов'язок захисника вітчизни.

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,

Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.

Тіртей писав про мужність, патріотизм, смерть у бою, честь і воєнне безчестя втікача з поля бою.

О юнаки, у рядах тримайтесь разом серед бою,

Не утікайте ніхто, страхом душі не скверніть

Будемо батьківщину і дітей боронити відважно.

В битві поляжемо ми, не пожалієм життя...

У вірші «Добре вмирати тому...» змальовані дві долі людини-воїна. Хоробрий воїн може загинути, але ця смерть почесна, тому що вона заради батьківщини та своєї сім'ї. Воїн-зрадник буде вигнаний з полісу, стане жебраком і буде поневірятися разом із своєю сім'єю, не знайде ані пошани, ані жалю, ані співчуття. Автор поезії хоче довести, що почесніше бути хоробрим воїном і загинути.

До нас дійшла **елегія Калліна з міста Ефес**, яка також має батальний і патріотичний характер: «Доки ви будете лежнем лежать? Коли в серці своєму...», що є закликом ефеських громадян об'єднатися перед загрозою поневолення. У цій елегії поет постає як патріот і політичний діяч, якого турбує понад усе доля своїх співвітчизників. Він закликає їх забути лінощі, безжурне життя, прокинутись і виявити «дух могутній», оскільки «всюди війна на землі» і вона наближається до їхньої батьківщини.

Симонід – творець епиграм з м. Кеос. Відповідно до традиції, Симонід був першим поетом, який писав пісні на замовлення і брав за це плату. Під його іменем до нас дійшли приблизно 100 епіграм (автентичність багатьох сумнівна). Найкращі епіграми присвячені греко-перським війнам. Він є першим поетом, хто прославляв у хорових піснях перемоги, здобуті на спортивних іграх

(олімпійських, дельфійських, піфійських): апінікії – хорові пісні на честь переможців.

До нас дійшла елегійна епітафія Симоніда трьомстам спартанцям, які захищали фермопільський перевал: *«Подорожній, коли ти прийдеш у Спарту, перекажи лакедемонянам, що ми полягли тут, вірні їхньому наказові»*.

Велика слава і повага, якими він користувався при житті, проіснували ще довго. У V ст. до н. е. його пісні співали як сколії на бенкетах.

У **Феогніда** (6 ст. до н.е) в елегіях переважають соціальні проблеми бідності, знедоленості :

Бідність найбільше гнітить благородного мужа, о Кірне,

Гірше, як старість важка, гірш, як пропасниця зла.

Ямби – за Арістотелем – від «ятрити, колоти». Це насмішкувата, сатирична поезія. До нас дійшли ямби Архілоха, Гіппонакта, Семоніда Аморгського.

Архілох з острова Паросу, славетний представник ямбічної й елегійної поезії, жив у середині VII ст. до н. е. Збіднівши, він переїздить з Паросу на Тасос, де стає найманим воїном.

Хліб мій на списі замішений; теж і вино я на списі

Маю ісмарське, і п'ю, спершись на списа також.

Для розуміння цього вірша треба знати, що старогрецькі воїни (так само, як римські легіонери) під час походів носили свої пожитки прив'язані на списі.

Про бурхливе життя його ми довідуємося з його власних творів. Воюючи проти фракійців, він що зве себе «служогою Еніалія» (Ареса, бога війни) й улюбленцем Муз, загубив свого щита, але цей (ганебний за тодішнім уявленням) випадок не дуже його бентежить: він втішається можливістю придбати новий щит.

Повернувшись на Парос, він зазнав там образи, бо Лікамб, батько Необули – нареченої Архілоха – видав її заміж за іншого. Обдурений Архілох безжалісно помстився всій родині Лікамба, висміявши її в своїх ямбах.

За переказом, Архілох загинув на війні. Своїми ямбами – майстерно розробленими віршами, що використовувалися ним для полемічних цілей і мали

переважно, сатиричний характер, Архілох зажив собі великої слави в античному світі.

Еллінська лірика в період її розквіту (VI–V ст. до н. е.) не декламувалася, а **виконувалася під акомпанемент ліри**, характеризувалася розмаїтим комбінуванням віршових розмірів та фольклорних форм (епіталами, гіменеї, дифірамби, епінікії, заплачки, гімни тощо). Найдавніше визначення терміна «мелос» дав **Платон**: «...Мелос складається з трьох частин: слова, гармонії та ритму», тобто поєднує у собі **слово, музику і танок**.

Тобто, поет не лише писав ліричний вірш, але складав і музику до нього та відповідний танець. У більшості мелічних поезій на другий план відступають соціально-політичні й громадянські проблеми, акцентуються питання, пов'язані з індивідуальними, інтимними почуттями. Культові, обрядові відправи, застілля, кохання, вино і ті радощі, що їх вони дають, дружба, захоплення мистецтвом і поезією породжують безліч ліричних творів. До меліки елліни ставилися надзвичайно серйозно. Так, рабам заборонялося її виконувати під страхом смерті (насолоджуватися справжньою Поезією могла тільки вільна людина, а не раб!).

Сапфо – найзнаменитіша поетеса Стародавньої Греції, видатна постать світової літератури. Її біографічні дані дуже суперечливі. За переказами, Сапфо – дочка аристократа Скамандронима, який займався торгівлею, і його дружини Клейси. Народилася Сапфо в невеликому приморському містечку Ерес на острові Лесбос в Егейському морі між 630 і 620 роками до н.е. Згодом родина Сапфо переселилася в місто Мітілени. У шість років дівчинка осиротіла, через що їй довелося піти у школу гетер, де навчали співам і танцям. Уже в школі Сапфо відчула покликання до поезії. В юному віці Сапфо писала оди, гімни, елегії, святкові і застільні пісні. За свідченням сучасників, Сапфо була невеликого росту, дуже смаглява, з живими блискучими очима і довгими темними локонами уздовж щік.

Приблизно в 17-літньому віці Сапфо з братами – Хараксом, Ларихом і Евригом – довелося бігти з острова в Сицилію, тому що почалися заворушення, спрямовані проти багатих аристократів. Як тільки на її батьківщині було

відновлено демократію, Сапфо повертається додому. Вона вийшла заміж за заможного чоловіка – Керколая, народила доньку Клеїду, яку любила понад усе і якій присвятила багато своїх поетичних творів:

Дівчинка у мене гарна.

Наче квітка золотая,

Пречудової подоби

Дорога моя Клеїда

За всі Лідії багатства,

Хоч вона така мала,

І за весь наш любий Лесбос

Я б її не віддала.

У 595 році, коли Сапфо було за тридцять і вона змогла повернутися на Лесбос й оселитися, як і раніше, в місті Мітілени, вона організувала **Школу риторики** – літературний гурток молодих жінок, який вона присвятила богині кохання Афродіті і називала «будинком муз».

Сапфо навчала своїх подруг музиці, танцям, а також складати вірші та співати пісні. Сапфо бажала навчити дівчат розуміти і цінувати прекрасне. З лірою в руках вона декламувала свої палкі строфи, котрі записували її учениці. Для своїх вихованок Сапфо була не тільки мудрим педагогом, майстром, але і близькою подругою. Саме в рамках цієї школи і для своїх учениць написала Сапфо більшість своїх пісень-елегій, епіталам (весільних пісень), гімнів та любовних пісень, що увійшли в дев'ять книг поетеси.

До нас дійшли, крім уривків, тільки дві цілі поезії: гімн до Афродіти, в якому поетеса благає богиню допомогти їй у коханні, і друга поезія, що змальовує в усій реальності силу любовного почуття. Обидві поезії в оригіналі написані так званою «сапфічною строфою».

Світову славу Сапфо принесла **любовна лірика**. Адже головною темою було кохання у всіх його проявах: вірне, зрадливе, щасливе, жорстоке, спокійне, бурхливе, пристрасне, ніжне. Також поетеса не оминає і нерозділене кохання: любов – це і щастя, і горе.

У ліричних творах Сапфо поетизує любов та красу, з неприхованою пристрасною висловлює свої почуття, відверто і щиро розповідає про власне захоплення прекрасним чоловіком. Поетеса тонко відчуває природу: у її віршах чути дихання вітру, шелест листя, змальована меланхолія ночі, краса місяця, вона спілкується з ластівками, з вечоровими сутінками, особливо Сапфо любить квіти троянди. Усі її епітети і порівняння пов'язані з цією чарівною квіткою.

Основні теми поезії Сапфо – це світ дівочих почуттів: палке кохання, краса подруг, взаємна приязнь, майбутнє заміжжя, горе розлуки. Кожна з цих тем реалізувалася у відповідних жанрових формах.

Є легенда про стосунки кохання між поетом Алкеєм і Сапфо. За легендою, вірш *«До богів подібний мені здається...»* присвячено Алкею.

У вірші *«Барвношатна владарко, Афродіто...»* Сапфо звертається до богині із проханням домогтися взаємності або перебороти почуття, що гнітить душу.

Поезію Сапфо високо цінували за античної доби. Видатний грецький філософ Платон називав Сапфо «десятою музою». Сократ величав її своєю «наставницею» у питаннях кохання, Сапфо прославляли у піснях, її зображення карбували на монетах і вирізьблювали з мармуру.

З ім'ям Сапфо пов'язане становлення європейської любовної лірики. Значного поширення не лише у давньогрецькій, а й у римській поезії набула т. зв. **«сапфічна строфа»**.

В Україні поезія Сапфо znana давно. Українською мовою за останні два століття вірші Сапфо переклали І. Котляревський, І. Франко, Г. Кочур і А. Содомора. Іван Котляревський написав вірш **«Ода Сафо» (переспів вірша самої Сапфо)**. Один із перших творів Лесі Українки – вірш «Сапфо», а один із останніх – незакінчена драма «Сапфо». У вірші тринадцятирічна Лариса Косач по-своєму тлумачить легенду про самогубство Сапфо, закохану у красеня Фаона.

Алкей жив у кінці 7 – 6 ст. до н.е. Був аристократом, але втратив у житті все: і спадок, і майно. Вірші – про розчарування, про несправедливість богів, про несправедливість політичних керівників міста Мітілени. Боротьба з тиранією на

боці аристократії закінчилася для Алкея вигнанням, під час якого він став воїном-найманцем, брав участь у боях у Фракії та Єгипті.

У ряді віршів Алкей намагається дискредитувати Піттака, називаючи його «ворогом міста», «виродком вітчизни». До нашого часу дійшло кілька віршів Алкея часів громадянської війни, у яких поет закликав до повстання і боротьби з демосом і Піттаком (т. зв. «Пісні заколоту»).

Ані бапти грізні, ані камінний мур

Порятунку не можуть дати:

Найміцніша стіна - нарід озброєний.

Алкей творить свою біографію у віршах. Зберігає гомерівський кодекс честі і цінностей, але тяжко йому слідувати після втрати всіх статків.

В мелосі Алкея присутня символіка дощу, негоди. У кількох фрагментах віршів Алкея з'являється образ корабля, що потрапив у бурю. (*Не розумію звади поміж вітрів, // Шаліють хвилі, лунуть сюди й туди... // А ми в розбурхану негоду // В чорнім судні серед хвиль кружляєм*).

В описі драматичної ситуації з кораблем-державою, що от-от має загинути від страшних хвиль-потрясінь і що його намагаються врятувати відважні моряки, відчувається пристрасність почуттів поета. Порівняння корабля з державою виявилось надзвичайно вдалим, особливо в періоди потрясінь. Цей образ перейшов у римську та новітню літературу. Вірш закінчується сумними думками поета про неминучість катастрофи, він висловлює бажання «забути все» і побоювання щодо власної долі.

Найчастіше Алкей постає у своїх творах пристрасним і бунтівливим борцем, котрому не завжди щастить. Зазнавав він поразок і на полі бою. Як і Архілоху, йому довелося рятуватися втечею і кинути свій щит. У зверненні до друга він пише:

Моїм повідай, що Алкей живий!

Та обладунок зник. Вояк аттичний

Повісив, сміючись, мій щит жаданий

У храмі совоокої богині.

Мотив кинутого щита, як у Тіртея, але у Тіртей – це безчестя, у Архілоха – порятунок життя, у Алкея – дрібна втрата, але врятоване життя.

Значне місце в ліриці Алкея належить темі кохання. В одному чотиривірші він з гумором звертається до Ерота, називаючи цього юного бога «найстрашнішим з усіх безсмертних». Як правило, до почуття кохання Алкей ставиться досить серйозно і цнотливо.

Це засвідчує, зокрема, його звернення до своєї уславленої співвітчизниці Сапфо, яку поет, мабуть, ніжно кохав:

*Сказати децю хочу тобі одній,
Але як тільки глянеш на мене ти, —
Уста мої замикає сором,
Перед тобою стою безмовний.*

Відповідь Сапфо:

*Коли б твій намір чистий і добрий був,
Тоді б і слово легко злетіло з уст,
І вниз очей не опускав би,
Сміло сказав би, чого бажаєш.*

Проте Алкей, очевидно, не виправдовує надто сильні пристрасті, що можуть примусити забути обов'язок чи пролити кров. У вірші, умовно названому «Провина Єлени» він саме в цьому обвинувачує героїню: її кохання до Паріса спричинило трагічну долю Трої.

Алкеєм був також написаний ряд чудових гімнів, присвячених Ероту, Гермесу, Афіні, Гефесту й Аполлону. До нас дійшли невеличкі їхні уривки, гімн до Аполлона докладно відомий з прозового переказу. Навіть у ньому вражає тонке й проникливе відчуття поетом природи.

Пізніші покоління цінували Алкея як одного з найвидатніших ліриків Еллади.

Анакреонт жив у 5 – 6 ст. до н.е. Аристократ, втратив статок під час заколоту демосу, але не сумує за втраченими привілеями. Поезія у нього життєствердна, радісна: прославляється любов до дівчат, гарних речей, гарної їжі.

Анакреонт із жалем визнає: мірило всього – гроші, срібло. Із-за статків починаються війни, розбрати у сім'ях, убивства. Все продається і купується, навіть кохання.

Все ж Анакреонт для більшості читачів – співець кохання. Часто оспівував жартівливо і іронічно кохання. У нього м'який гумор. Він протиставляє гомерівський епос війни і свою мирну ліру.

*Дай мені Гомера ліру
Без струни, що зве до бою,
Принеси глибокий келих
І ті приписи, що кажуть,
Як з вином змішати воду.*

Епікурейська філософія гедонізму: радостей і насолод життя у Анакреонта перемагає..

*Принеси води, юначе, і вина подай швиденько,
І вінки духмяні з квітів, щоб з Еротом поборотись.
Ну же, пиймо не як скіфи, що без пісні сидять тихо.
Не люблю я нудьгувати: на бенкеті з вином разом
Давай пісню, серцю милу.*

Особлива тема Анакреонта – вірші про кохання, з легким еротичним змістом («Золотоволосий Ерот мене//Знову поцілив пурпурним м'ячем...»; «Кобилице фракіяно, чом од мене ти втікаєш, // Косо дивлячись на мене, ніби справді неук я?»).

Анакреонт уміє змиритись і зі смертю («Сивина вкриває скроні, голова моя сріблиться...»).

Анакреонтизм у філософії та літературі – поцінування життя і його насолод.

Хорова лірика пішла від пеану (гімн Аполлону), дифірамбу (гімн Діонісу), парфеній (гімни дівчатам), енкомій (хвалебних пісень спортсменам, воїнам), епінікій (спортивним переможцям).

Хор розділявся на 2 частини. Спершу співала одна, потім друга, потім – разом. Спів супроводжувався танцем.

Найвидатніші автори: Стесіхор, Івік, Алкман, Вакхлід, Піндар.

Піндар – найвизначніший творець хорової лірики. Оди Піндара прийнято вважати своєрідним еталоном загадковості. Складність поезії Піндара почасти обумовлена незвичайним порядком слів. Піндар жертвував простотою синтаксису, щоб вибудувати бажану послідовність образів. Піндар не переказує міф, як в епосі, але звертається тільки до таких епізодів, які представляються йому найбільш важливими для контексту конкретного вірша. Його головні художні засоби – незвичний ритм вірша, інверсія, гіпербола, метафора і неологізм (*«Від богів-бо всі засади// серця високих прикмет;// через них// і мудрі, й міцні,//й красномовці // виникли»*).

Багатство строфіки, пишність образів, урочистість і ораторська виразність мови, залучають Піндара до числа найголовніших грецьких ліриків.

Алкман (VII ст. до н. е.) – давньогрецький поет-лірик. Алкман народився в лідійському місті Сарди, але майже все життя прожив у Спарті, був першим представником мелічної хорової лірики, яка виникла у Спарті в сер. VII ст. до н.е. Відомо, що Алкман жив і працював у Спарті, де був керівником хорів, для яких складав мелодії, слова і розробляв танцювальні рухи під пісню.

Алкман зробив величезний внесок у розвиток лірики, а саме хорової, в чому став новатором. Наприкінці VI ст. до н. е. вона стала складовою театрального мистецтва, де пісня хору спочатку межувала з текстами драми, монологами та діалогами акторів.

Він особливо відзначився своїми парфеніями, тобто дівочими піснями, хоча писав ще гімни Зевсові, Кастору та Поллуксу, Гері, Афродіті, Аполлону і т. д. Зберігся досить великий уривок парфенія, в якому поет прославляє вроду керівниць хору Агесіхори й Агідо, порівнюючи їх із блиском золота чи сонячних променів.

Алкман один з перших почав поєднувати міфологічні мотиви з елементами реального життя. Йому також належав ряд еротичних віршів, у яких, зокрема, оспівується жіноча врода.

Найчастіше Алкман використовував гекзаметр та тетраметр; характерна для Алкмана дворядкова система із дактилічного гекзаметра і дактилічного тетраметра отримали назву «алкманової строфи». Завдяки багатству метрики, Алкман став зразком для пізніших поетів, що писали хорову лірику. У Спарті йому встановили пам'ятник і глибоко шанували протягом століть.

Поети і вчені олександрійської школи зарахували Алкмана до канону 9-ти ліриків. **Дев'ять ліриків, Канон ліриків** – канон ліричних («мелічних») поетів та поетес Давньої Греції, оцінений філологами елліністичної Александрії як гідних критичного вивчення. У канон увійшли (хорова і сольна лірика): Алкман, Сапфо, Алкей, Анакреонт, Стесіхор, Івік, Симонід, Піндар, Вакхлід.

У новий час широко відомий тільки «ноктюрн» Алкмана:

Сплять усі верховини гірські й стрімчасті скелі,

Всі байраки, всі провалля,

Нори, де плазуни, що їх чорна земля зростила,

Робуче плем'я бджіл, хижий звір у пущі,

Страховищ у глибинах моря сон пройняв,

Крила поскладавши, в вітах послуло птаство...

Вірш був перекладений багатьма поетами, у тому числі Гете. До свого вірша «Нічна пісня мандрівника» (1780) Гете дав підзаголовок «За Алкманом», не приховуючи того, що його вірш навіяний творчістю давньогрецького поета. Ця чудова картина завмерлої уві сні природи повторюється у творах Вергілія, Овідія, Дж. Мільтона.

Питання для самоконтролю:

1. У чому різниця між епедами (рапсодами) та ліричними поетами давньої Греції?
2. За яким принципом олександрійські вчені розрізняли епос і лірику?

3. Які реальні події та легенди з життя Сапфо, відображені у вірші Лесі Українки «Сафо»?
4. Яких богів визнавав і вшановував Анакреонт?
5. Поясніть пряме й переносне значення образу щита, покинутого на поля бою з лірики Архілоха. Чому цей образ знайшов продовження у віршах Алкея, Анакреонта, Горація?

ТЕМА 1.4. Давньогрецький театр. Народження театрального мистецтва. Устрій давньогрецького класичного театру. Походження і характерні ознаки давньої аттичної трагедії. «Батько трагедії» Есхіл, його творчість. Великий мораліст – Софокл. Філософ на сцені – Евріпід. Його новаторство у трагедіях «Медея» та «Іпполіт».

Антична трагедія створилась із культових дій, що відбувалися на святах богів плодючості та родючості, насамперед – Діоніса, бога виноградної лози, вина та сп'яніння. Цей культ поширився в Греції в VII-VI ст. до н. е. Саме слово «трагедія» – трагос – буквально означає «козляча пісня» – **tragôdia (від tragos «козел» та ôdê «пісня»)**. У цій пісні був і плач за скороминущим життям, і сміх над козлиним розпачем.

Спочатку хор, одягнений у козлячі шкури, зображував сатирів, супутників Діоніса, і виконував **дифірамб** (похвальну пісню) на його честь, розігрувалися сцени життя, мук, вмирання та воскресіння бога, що відповідало процесу збирання винограду, видавлювання соку, приготування вина та дозрівання нового врожаю. Окрім музичних партій, мабуть, звучали й декламаційні партії сатирів, начальник хору – корифей ставив питання, на які відповідав хор.

Постановка трагедій була заснована в Афінах у **534 р.**, коли за правління афінського тирана Пісістрата культ Діоніса став державним і було встановлено свято «Великі Діонісії», приурочене до початку весни та відкриття навігації (березень).

Всі грецькі театри були побудовані за одним принципом – вони розташовувалися просто неба, по схилах пагорбів. Перший кам'яний театр був побудований в Афінах – він і став зразком для інших. Він розташовувався на південно-східному схилі пагорба Акрополя, який був природним амфітеатром, у ньому були зроблені сходи – вони ж місця для глядачів.

Афінський театр вмщував за різними підрахунками від 17 до 30 тисяч чоловік. У центрі амфітеатру був круглий майданчик, орхестра, в середині якого стояв вівтар Діоніса. Для акторів позаду орхестри було споруджено поміст –

проскінію, а за ним розташовувалась сцена, приміщення, в якому актори переодягалися, міняли маски.

У грецькому театрі могли виступати лише чоловіки, вільні громадяни, які не заплямували себе негідними вчинками – актор був служителем бога Діоніса. Актори грали в масках, за якими глядачі впізнавали стать, вік, громадський стан і настрій персонажа – радість, гнів, страх тощо. На ногах акторів були котурни – взуття з високою підошвою, щоб у амфітеатрі актора було видно; актори, які грали головних героїв, були одягнені в розкішні одежі і пишні перуки.

Так зароджувалась **трагедія**. До **Есхіла** в ній був задіяний **один актор, також був корифей (керівник, зачинатель) і Хор**, який розповідав про події, брав активну участь у виставі.

На Великих Діонісіях архонт (один з дев'яти посадових осіб в Афінах) відбирав три тетралогії і надавав кожному автору акторів і хорега, одного з заможних громадян міста, який організовував і оплачував постановку. **Змагання (агон)** тривали три дні, після чого судді називали переможця. Усі три драматурги та три головні актори отримували нагороди, але почесним було лише перше місце.

На постановки трагедій допускалося все населення грецького поліса, у тому числі жінки та раби. Найбідніші громадяни отримували від держави гроші, щоб заплатити за вхід. Давньогрецький театр (від грецького Θέατρον – «місце видовища») був покликаний виховувати і облагороджувати глядача, тому сцени вбивств тут були відсутні, про них розповідав хор або інші герої.

Есхіл (525 до н. е., м. Елевсін – 456 до н. е., о. Сицилія) народився в аттичному полісі Елевсін, його сім'я належала до старовинного аристократичного роду. У зрілому віці Есхіл разом зі своїми братами брав активну участь у війні проти персів. Сам Есхіл узяв участь у всіх трьох найважливіших битвах греко-перської війни: Марафонській (490 до н. е.), Саламінській (480 до н. е.), під Платеями (479 до н. е.). Марафонська битва – одна із самих значних.

Перемога маленької грецької республіки над величезною перською державою Дарія зміцнила переконання Есхіла у перевазі демократичного образу

правління над монархічним, на якому ґрунтувалася перська деспотія. Також в юності Есхіл був свідком повалення тиранії дітей Пісістрата – Гиппарха та Гіппія (514-510). До влади прийшов Клісфен та встановив демократичний режим у Афінах. Були проведені значні реформи.

Писати Есхіл почав після двадцяти років, але успіху домогся лише після сорока. Ним створено близько **90 п'єс**, до наших днів дійшло 7: «Благальниці»; «Перси», «Семеро проти Фів»; «Прометей закутий» і трилогія «Орестея». Есхіл вважався батьком трагедії, хоч першим автором трагедій греки вважали драматурга, який жив у другій половині VI ст. до н.е. **Феспіда**. Але Есхіл був більш талановитим за Феспіда.

Батьківщина Есхіла – аттичне місто Елевсін, славне своїми старовинними таїнствами. Елевсін святкував культ Деметри, богині родючості, садівництва, зерна. Це символіка смерті та відродження, реального життя і потойбічного. Вона дала напрям розуму молодого Есхіла, змушуючи його вдумуватись у сенс життя, у відношення людської волі до божества і до долі, у причини та умови морального падіння та морального виправдання. Життя Есхіла було пов'язане також із Афінами і з культом Діоніса. В Афінах вже з давніх-давен існував культ Діоніса, бога не стільки вина, скільки того особливого «вакхічного» екстазу, з яким греки вперше познайомилися за допомогою вина і який вразив їх, як явний доказ відособленості людської душі та її здібності до «шаленства» (грец. ek-stasis). Саме в Афінах Есхіл відчув смак до трагедії.

Нововведення Есхіла в драматургії:

- Есхіл увів другого актора,
- поєднав епічність, лірику і сатиру у своїх творах,
- перший використав формулу трагічного мовчання,
- виступи хору в його трагедіях часто створюють атмосферу жаху на сцені, тобто чекання чогось страшного і неминучого,
- Поет почав використовувати прийоми контрасту, трагічної іронії.
- Мова трагедії Есхіла яскрава, образна, поетична, в ній є звукопис, мелодичність.

- Есхіл вперше використав кольорові маски на акторах.

Найславетнішим твором Есхіла є трагедія «**Прометей закутий**». В основі трагедії – міф про Прометея. Прометей – син титана Япета і Феміди – богині правосуддя і справедливості. Прометей спочатку допомагав титанам, але згодом став на сторону Зевса. Прометей мав благородне, велике серце, він перший зглянувся на людей, навчив їх будувати світлі житла, плавати на човнах, напинати вітрила, полювати лісову звірину, приручати тварин. Він перший запряг у ярмо дикого бика, перший приборкав вільного коня, і ті стали вірними помічниками людини. Прометей навчив смертних лікуватися цілющим зіллям, знаходити путь по зорях і лету птахів, навчив добувати із землі мідь, золото й срібло та користуватися щедрими дарами природи.

Зевс звелів закувати Прометея в кайдани і припнути на самому краї стрімкої скелі, щоб відступник висів там довгі століття.

Здійснити цю кару Зевс доручив своєму кульгавому сину Гефесту, неперевершеному митцеві й ковалю. А в помічники йому дав двох своїх вірних слуг – Силу і Владу, суворих, безжальних, жорстоких.

Прометей означає «той, що бачить наперед». Прометей знав про свою долю, але він знав і те, як Зевс втратить владу. Цю таємницю він не хотів розкрити Зевсові, і тільки матері Феміді розповів про це. Феміда повідала таємницю Зевсові. Зевс послав Геракла звільнити Прометея.

Перед Есхілом до образу Прометея звертався Гесіод (VII ст. до н. е.), котрий започаткував критичну традицію в інтерпретації образу Прометея, підкреслюючи, що Прометей досягав своєї мети за допомогою хитрих підступів, двічі обдуривши Зевса. А згодом за це був покараний і він сам, і люди, на яких упав гнів володаря Олімпу.

Натомість Есхіл протиставив такій критичній інтерпретації образу Прометея інтерпретацію апологічну – славного героя, захисника смертних людей.

Однією з провідних проблем твору є засудження тиранії, несправедливої влади. Шляхетний і непохитний Прометей протистоїть брутальній і жорстокій Владі, підступному прислужникові богів Гермесу, самому Зевсові.

Свободолюбство – інша риса Прометея. Його втратили Океан, Гефест, Гермес – вони підкорились Зевсові, виконують його волю.

Есхілівський Прометей виступає як першовідкривач усіх здобутків цивілізації: Прометей провидець, і він знає про страждання, на які його засудить мстивий Зевс, але свідомо йде назустріч великій небезпеці заради людей: *Свідомий гріх, свідомий, не зрікаюся, – Помігши смертним, я себе на муки дав.*

Прометей відкрив галерею так званих «вічних образів», до яких постійно звертатиметься людство. Постаттю гордого титана захоплювалися видатний німецький письменник Йоганн Вольфганг Гете, який створив однойменну поему, англійський поет Джордж Байрон (вірш «Прометей») і П. Б. Шеллі. Зверталися до образу титана і українські класики: Тарас Шевченко (поема «Кавказ»), Леся Українка (драматична поема «В катакомбах»), Андрій Малишко (поема «Прометей»), Ліна Костенко у ряді віршів.

Образ Прометея надихав славетних художників – Мікеланджело, Тіціана, Рібейру, композиторів – Бетховена і Ліста.

У трагедії, що збереглася до наших днів, не показаний процес примирення з Зевсом, наступні події розвивалися у трагедії «Визволений Прометей». Натомість зі збереженого фрагменту тетралогії у світову культурну традицію увійшов образ нескореного мученика, людинолюбця, противника деспотії, захисника ідеї гордої, вільної особистості.

Вагоме місце у драматургічній спадщині Есхіла належить трилогії «Орестея» – єдиній трилогії, що збереглася до наших днів.

У різних аспектах розвиваючи тему родової помсти, Есхіл висуває на передній план проблему особистої відповідальності за скоєне.

Софокл народився близько 496 року до н. е. у Колоні, поблизу Афін. Рідне місто було прославлене драматургом у трагедії «Едіп у Колоні». Помер Софокл у 406 році до н. е. Драматург зміг здобути хорошу освіту. Він вирізнявся музичними здібностями. Софокл сам писав музику для своїх трагедій. Розквіт його творчості припадає на час, який називають ще «століттям Перікла», періоду найвищого внутрішнього розквіту Стародавньої Греції.

У трагедіях Софокл піднімає насущні для своєї епохи проблеми: **ставлення до релігії («Електра»), божественні, неписані закони, і писані закони («Антигона»), вільна воля людини і воля богів («Едіп-цар», «Трахинянки»), інтереси особистості та держави («Філоктет»), проблема честі та шляхетності («Аякс»).** Софокл написав 120 трагедій, але до нас дійшло лише сім.

З одного боку, Софокл визнає свободу дій людини, визнає силу її розуму, а з іншого – вважає, що людські можливості обмежені, що над людиною стоїть сила, яка прирікає її на ту чи іншу долю. Людина, на думку Софокла, не може знати, що їй готує наступний день. Вища божественна воля проявляється у мінливості людського життя. За успіхом слідує невдача, за щастям – нещастя.

Трагедія Софокла **«Антигона»** побудована на міфі про Едіпа, є його продовженням. У Едіпа та Іокасти народилось четверо дітей: сини Етеокл і Полінік, та доньки Антигона та Ісмена. Стосунки між ними та непослух щодо указів правителя Фів Креонта призводить до смерті Антигони, її коханого Гемона, жінки Креонта і матері Гемона Евридіки.

Креонт один на сцені оплакує себе, своїх рідних і свою провину, і хор відповідає йому, як відповідав Антигоні: «Мудрість – найвище благо, гординя – найгірший гріх, пиха – спесивцю страта, і під старість вона нерозумного розуму вчить». Цими словами закінчується трагедія.

Отже, вперше у трагедії «Антигона» Софокл **поставив проблему закону божого, закону роду, крові, закону загальнолюдського – і закону державного, царського.** Софокл протиставив ці закони. Що вище? Закон роду і крові виявився вищим за царський закон – закон держави. Це доводить своїм подвигом Антигона.

Софокл, продовжувач Есхіла, вносить у трагедію низку нововведень:

- кожна трагедія є закінчене ціле, оскільки поета хвилює доля конкретної людини, а не цілого роду;
- приватна особистість опікується проблемами роду. Вона дбає про його продовження і честь.
- інтерес до особистості викликав потребу третього актора;

– у трагедіях Софокла особливого значення набуває **агон** – суперечка, протистояння, коли персонажі стрімко обмінюються короткими гострими репліками. Агон Софокла відкриває трагічну двоїстість людини: людина – героїчна, розумна, богоподібна, разом із тим – смертна, вразлива;

– хор у Софокла, порівняно з Есхілом, не відіграє першої ролі. Пісні хору висловлюють колективну думку громадян, які зазвичай збігаються з думкою автора;

– у всіх трагедіях, що дійшли до нас, відсутнє пряме втручання богів.

Евріпід жив бл. 484 – 406 рр. до н.е. Він молодший за Софокла. Він застає епоху Перікла, але його свідоме життя і творчість припадає на занепад Афін у результаті довготривалої війни із Спартою. Війна тривала 27 років.

Евріпід мав гарну філософську освіту (вчився у Протагора, Анаксагора, Архелая, Сократа). У Евріпіда трагедія стає повністю мистецьким жанром, втрачає культовий характер.

Написав 90 п'єс, до нас дійшло 18. Кращі з них – «Медея», «Іполит», «Електра», «Іфігенія в Авліді», «Благальниці».

Звичайно, трагедії Евріпіда побудовані на міфологічній основі, пов'язані з діонісійським культом. Але це вже філософсько-психологічні трагедії, в центрі – людина, переважає антропоцентризм. Людина виявляється самотньою і безпорадною перед світом і його обставинами. Боги вимагають послуху, карають, а не помагають. Інші люди зраджують і обманюють. Гармонії в своїй душі нема, людина перебуває в незгоді з власною душею, багато робить вчинків проти себе самої. Трагічну роль у Евріпіда виконує вже не фатум, доля, присуд, а характер і психіка самої людини.

Богів Евріпід завжди зображує з негативних сторін. Він хоче навіяти глядачам недовіру до вищих авторитетів, до давніх вірувань. Так Зевс у трагедії «Геракл» постає злою істотою, здатною зганьбити чужу сім'ю. Богиня Гера, дружина громовержця, – це мстива жінка, у ній не залишилося нічого божественного, її головна мета у житті – нашкодити незаконнонародженому синові її чоловіка Гераклу. Жорстоким і віроломним постає бог Аполлон у

трагедії «Орест». Також безсердечна і заздрісна, як Гера, і богиня кохання Афродіта у трагедії «Іполит». Вона заздрить Артеміді, яку шанує прекрасний Іполит.

Як сказав Аристотель, Евріпід був найтрагічнішим поетом («Поетика»). Пояснюється цей висновок тим, що, на відміну своїх попередників, Евріпід не має надії на вищі авторитети, не шукає у них захисту.

У Евріпіда вчинки персонажів здебільшого суб'єктивні, в їхній основі лежить індивідуалістичне прагнення до самоствердження. Імпульс до вчинків – у душі людини. Насамперед таким імпульсом у Евріпіда є кохання, сімейні стосунки, діти. В більшості трагедій – доля нещасливо і трагічно закоханої жінки.

В основі однієї з найвідоміших трагедій Евріпіда «Медея» – міф про аргонавтів та Ясона. Аргонавти плавали на кораблі «Арго» (походить від імені будівника Аргуса, означає з грецької «хижий, швидкий»).

Евріпід проявляє психологічне новаторство: перед нами дві Медеї – любляча і ненавидяча. Її почуття неоднозначні і суперечливі. В цьому було новаторство трагедії. Нема допомоги богів, всі сили – в душі Медеї. А її душу розривають пристрасті. Евріпід – насамперед філософ і психолог. Людина не знає справжніх причин того, що відбувається в світі і у власному житті. Людина не господар власних вчинків. Істини вона не знає. Вона живе емоціями і пристрастями.

Монологи героїв – експресивні, різкі, рвані, короткі. Це монологи психологічної рефлексії. Евріпід вдосконалює композицію трагедії: всі ключові сцени відбуваються за межами сцени, а глядач бачить переживання і страждання. Евріпід найсильніше підводить глядача до катарсису (страждання і духовного очищення, за Аристотелем).

Давньогрецький театр пройшов шлях від героїко-патріотичної п'єси Есхіла до трагедії божественного присуду Софокла і нарешті до трагедії філософсько-психологічної – у Евріпіда.

Питання для самоконтролю:

1. Які елементи та прийоми давньогрецького театру і сьогодні приваблюють режисерів і драматургів?
2. Назвіть пряме та переносне значення слів: корифей, трагедія, комедія, котурни.
3. Що символізують у трагедії Есхіла дари Прометея людям?
4. Наші сучасники називають Софокла «великим моралістом». Доведіть або спростуйте це твердження.
5. Який жанр трагедії започаткував Евріпід своїми творами?

ТЕМА 1.5. Виникнення комічних жанрів. Походження і характерні ознаки давньої аттичної комедії. Арістофан і його творчість. Комедії «Мир», «Вершники», «Хмари», «Жаби». Виникнення пародій на героїчний епос («Батрахоміомахія»). Творчість Езопа.

Комедія зародилась теж із культових свят на честь Діоніса. Слово комедія – від комос – гульбище, народне гуляння, і аедо – співаю. Комедія довго була просто сільським святом, а потім вийшла на сцену, стала театральною виставою – в Афінах із 5 ст. до н.е.

Першим, з відомих нам комедіографів античності, є **Арістофан** (грец. Αριστοφάνης; близько 450 до н. е. – бл. 385 до н. е.). Його називають «батьком комедії», для якої характерна гостра політична сатира.

Батько Арістофана мав невелику земельну ділянку на сусідньому з Аттикою острові Егіні, тоді колонії Афін У пізньому джерелі його матір'ю названа Зенодора. Мав щонайменше двох синів, Філіппа й Арара, обидва стали комічними поетами. Іноді згадується ще один син, Нікострат або Філетр, також комедіограф.

Арістофан був повноправним громадянином Афін. Він чудово знав і щоденну політичну ситуацію, і всі міські чутки про відомих суспільних діячів, і правила судової процедури, і побут своїх співгромадян. Творчість Арістофана припала на часи, коли афінська демократія переживала глибоку кризу і в Афінах загострилася соціально-політична боротьба. Арістофан брав найактивнішу участь у політичній боротьбі.

У ряді комедій Арістофан нападає на демократію і жорстоко осміює демагогів з торговельного стану – її вождів, що лестять народу й обманюють його, переслідуючи лише свою вигоду. Висміював також богів – Зевса, Аполлона, Геру. Геракла. Діоніса. Висміював Сократа, Езопа, Еврипіда. Софокла, інших драматургів.

У другій половині творчого шляху Арістофан комічними ситуаціями й прямими висловлюваннями хору критикував афінських державних діячів V ст. до н. е., агітував за мир, зображував розклад суспільної моралі, глузував зі своїх літературних ворогів.

Проте твори Арістофана в основі своїй реалістичні і за змістом глибоко народні.

Арістофан відстоював традиційні цінності, загальнолюдську мораль, навіть патріархальний світогляд, загальноприйнятну поведінку.

За античними відомостями, Арістофан написав сорок чотири комедії. Найвідомішими серед них є «Хмари», «Жаби», «Мир» та «Лісістрата». Однак найяскравіше талант комедіографа розкривається у перших двох творах.

Сократівська філософія висміюється в комедії Арістофана **«Хмари»**.

Сократ висить у корзині на дереві (ближче до неба) і вірить у божественні Хмари, а не в Зевса. Може навчити будь яким наукам, а головне – бесіди, не важливо, чи про правду, чи кривду, чи безчестя. Герой Стрепсіад хоче навчитись обманювати своїх кредиторів: він винен гроші багатьом сусідам, бо його син веде розкішне життя. А батько не може звести кінці з кінцями. Стрепсіад спочатку вчиться у Сократа сам, потім посилає до Сократа навчатись і свого сина.

Син дає характеристику школі Сократа: *«Тю, знаю. Це хвальки оті, дури світи, //Бліда ота босота, злидні зморені – //Сократ безтямний, та і Херефонт із ним»*.

Учня-Стрепсіада в школі Сократа посипають мукою і поливають водою, щоб бути в розмові тертим, як мука, розсипчастим. Це викликає сміх глядачів.

Стрепсіад готовий стати негідником та посмішищем, аби не віддавати борги. Син починає в результаті наук знущатись над батьком, глузувати з нього, бити. Врешті решт Стрепсіад підпалює сократівську школу і «думальню», які принесли йому тільки збитки і розбійницькі нахили у сина.

У комедії **«Жаби»** Діоніс і його слуга йдуть у потойбічний світ. Діонісу треба зустрітись із драматургами Есхілом, Еврипідом, Софоклом і одного з них повернути у реальний світ: драматургія без них гине. У розмові з Гераклом дається характеристика всім відомим драматургам часів Арістофана. Дорогу вказує Геракл, а йому розмови про їжу і питво – це найбільш зрозумілі явища. Геракл – п'яниця і ненажера, ще й злодій.

Той світ дуже схожий на реальний – запустіння і безлад. Долина ріки

забуття Лети майже висохла, як на болоті, кумкають жаби. Діоніс перекривлює їх, а вони по-своєму теж співають на честь богів.

Діоніс влаштовує словесну дуель між Есхілом та Евріпідом. Вони аналізують свої трагедії та трагедії противника, висміюють їх, знаходять недоліки у художніх засобах виразності. Головне – вони виявляють, **для чого писали твори**. Естетичні наміри – це одне, а **треба словом служити вітчизні, викривати зло і негаразди у державі, критикувати, висміювати недоліки**. Діоніс обирає Есхіла.

Арістофан вважав, що в основі комізму лежить **протиріччя**. Саме так розуміємо комізм сьогодні: **в основі комічного як мистецького явища лежить усвідомлення індивідом протиріччя між узвичаєними цінностями і власним вільним ставленням до них**. «Комедія має на меті зобразити гірших людей, причому не в усій їхній порочності, а відтворити їхні погані риси». «Те, що є частиною смішного, що не завдає ні образи, ні шкоди» (Арістофан).

Сміх знаменує певну внутрішню філософську свободу індивіда щодо загальноприйнятого (узвичаєного, традиційного). **Сміх** – це внутрішнє розкріпачення. Щоб сміятись над чимось, треба ставитись до нього легко, невимушено, бути «над явищем».

І в комедіях Арістофана можна знайти всі відомі сьогодні форми смішного: **Сатира** – гостра критика окремих осіб, людських груп чи суспільства з гнівним висміюванням, а то й гнівним приниженням, засудженням вад і негативних явищ у різних сферах індивідуального, суспільного й політичного життя. Походження своє веде від давньоримської сатури (сатира на Сократа у «Хмарах», сатира на правителів Афін у «Жабах»); **Пародія** – комічне наслідування стилю і сюжету відомого твору: наприклад, Есхіл і Евріпід пародіюють твори один одного. Стрепсіад пародіює діалоги Сократа. «Той світ» у «Жабах» має такі самі шинки, воші, бруд, як і цей; **Травестія, або бурлеск** – зниження серйозного до дріб'язкового, величного до побутового. (Ксантій, слуга, постійно травестує неробство і лінощі Діоніса; любов до мистецтва у Діоніса – і любов до каші у Геракла; хмари-богині у «Хмарах» дуже нагадують принадних і еротичних

жіночок); **Буфонада** – (італ. buffonata) – блазенство, стиль комедії, побудований на прагненні виконавця максимально підкреслити зовнішні характерні ознаки персонажа, схильність до різких перебільшень. Буфонада починається, коли Діоніса і Ксанфа шинкарки б'ють на тому світі, адже вони сприймають Діоніса у шкурі лева за Геракла – а Геракл при житті обікрав їх; **Гротеск** – це тип художньої образності, який ґрунтується на химерному поєднанні фантастичного і реального, прекрасного і потворного, трагічного і комічного, життєподібного і карикатурного. Лета – ріка забуття – схожа більше на болото з кумканням жаб («Жаби»). Жінки в комедії «Лісістрата» не злягають із чоловіками, поки чоловіки не підпишуть мир із спартанцями; **Фарс** – неправдоподібні парадоксальні ситуації, численні перебільшення, помилки визначення ідентичності особи, гра слів та вербальний гумор, фізичний гумор, зумисне використання абсурду та сильно стилізовані постанови. Фарс влаштовує одна із жінок у комедії «Лісістрата», коли задурює голову своєму чоловікові одежею, подушками, покривалами тощо; **Алегорія** – (дав.-гр. ἀλληγορία – іносказання) або приповідь – спосіб двопланового художнього зображення, що ґрунтується на приховуванні реальних осіб, явищ і предметів під конкретними художніми образами з узагальненнями. Алегорія – тварини у байках, скульптури або зображення певних явищ: Феміда з терезами – правосуддя. Хор у комедіях Арістофана виступає у вигляді ос, жаб, птахів, навіть хмар.

Дійові особи Арістофана – здебільшого представники впізнаваних соціальних класів і груп; риси їхнього характеру часто перебільшені, однак вони майстерно наділені і реальними рисами, надзвичайно реальна і та обстановка, у котрій вони діють.

Мова комедій повсякденна, розмовна, міська аттична мова, заповнена каламбурами і влучними словами з жаргону, багата і дотепними комічними словотворами; мова і віршовані розміри відрізняються жвавістю, швидкістю і гнучкістю.

Композиція. Спочатку герой висвітлює свою проблему, а потім пробує її вирішити. Перевіряється ефективність всіх порад, методик, філософій, шляхів

виходу з проблеми. Теорія не витримує перевірки практикою життя. Звідси – кумедність і всі форми смішного.

Арістофан не вніс яких-небудь нововведень у структуру і форму комедії, але, володіючи багатством фантазії й істинно аттичною дотепністю, він вмів розкривати свої ідеї в яскравих і оригінальних сценах; основна ідея в нього ніколи не сприяє розвитку дії, усе начебто випадкове і імпровізоване, однак фабула, при всіх її варіаціях, завжди злита з основною тезою і слугує її поясненням.

До наших днів дійшла невелика пародія у віршах на «Іліаду» Гомера під назвою «**Батрахоміомахія**», написана близько 4 ст. до н.е.. Війна троянців і греків зображується як війна жаб і мишей. Отже, це пародія на Гомера, алегорія і травестія. Створив її давньогрецький поет Пігрет.

Костянтин Думитрашко переклав як «Жабомишодраківка», вийшов переклад у 1859 р.

Героїка знижена, високе і низьке поруч. Уведено цілі шматки із «Іліади» Гомера. Герої носять пародійні імена – Хлібогриз, Надуйгуба, Крихтохап, Блюдолиз. Скибокрад Перед нами пародійний тваринний епос. Тварини говорять урочисто, красиво, пишномовно, як герої Гомера. Боги серйозно розділились на дві партії: одні підтримують мишей, другі – проти мишей, за жаб. Врешті боги велють ракам розігнати війну.

В історії літератури є багато наслідувань Батрахоміомахії, наприклад, у польського письменника Просвітництва Ігнація Красіцького–поема «Мишеїда» (1775 рік), де пародіюються польські середньовічні хроніки і лицарський епос, поема «Монахомахія» (пародія на суперечки між монастирями).

Зі світом комічного тісно пов'язана творчість **Езопа** (грец. Αἰσώπoς, жив у VI столітті до н. е.) – видатного байкаря, засновник жанру байки. Писав байки, героями яких були тварини, наповнював свої оповіді повчаннями та мораллю. В образах тварин висміював обмежених і темних людей, їхні вади – зокрема неосвіченість. Точну кількість байок не встановлено, але вважають, що Езопу належить близько чотирьохсот. В списку Перрі вказано понад сімсот. Жодних

його рукописів і оригіналів творів до наших днів не дійшло – його твори у IV – III ст. до н. е. упорядкував Деметрій Фалерський, але збірка не збереглась.

Перший грецький історіограф Геродот свідчить, що Езоп народився у Фригії (Мала Азія) був рабом аристократа Ксанфа на острові Самос; отримавши волю, подорожував Грецією, Вавилонією та Єгиптом.

Езоп був невеликим на зріст, некрасивим і горбатим. Мав гострий розум і умів створювати байки. Його перший господар вирішив продати балакучого раба, якого купив простуватий філософ Ксанф з Самосу. Езоп вразив його дотепними відповідями. Коли Ксанф спитав Езопа, чи той хоче, щоб він його купив, Езоп нібито відповів: «А хіба тобі не все одно, чого я хочу? Купи мене в радники, тоді й запитуй». А на запитання, чи він завжди такий балакучий, Ксанф отримав відповідь, що за балакучих птахів завжди платять дорожче. Після того, як на репліку Ксанфа: «Але ти ж не птах, а виродок», Езоп відповів, що бочки в підвалах теж потворні, але вино в них гарне, філософ взяв його до себе.

Завдяки дотепному й винахідливому рабу Ксанф залишився в пам'яті поколінь. Широко відома історія, як Ксанф наказав Езопові купити на базарі для бенкету всього найкращого, що є у світі. Езоп приніс лише язики різного приготування і пояснив здивованому господарю, що найкраще у світі – це язик, бо саме ним домовляються, встановлюють закони, висловлюють високі й мудрі думки. На прохання купити наступного дня найгіршого, що є у світі, Езоп знову приніс язики – і довів Ксанфу, що в світі немає нічого гіршого ніж язик: ним люди обманюють один одного, починають сварки та війни.

Байкам Езопа притаманний **дидактизм**. У байках присутній повчальний висновок («мораль байки»), зазвичай знаходиться наприкінці твору. Деякі байкарі згодом розміщували мораль також на початку своїх творів.

Оскільки Езоп був рабом, то в багатьох байках присутня тема «вичавлювання з людини раба», наприклад, байка про вибір шляху вільною людиною і рабом, у якій шлях раба спочатку розкішний і зручний, але виводить до урвища, а шлях вільної людини спочатку кам'янистий і незручний, але закінчується зеленим затишним моріжком.

Важливим атрибутом Езопових байок є їхня **алегоричність**. Наприклад, Вовк у байці «Вовк і Ягня» є алегорією жорстокості, брутальної влади.

Езоп не першим **увів тварин** до оповідок, але вважається «канонізатором» образу тварини в байці, його твори населені десятками «класичних» алегоричних образів тварин: Вовк – жорстока сила, Лисиця – хитрість, Ягня – наївність і беззахисність тощо.

Згодом традиція інакомовлення (насамперед – реалізації алегорії за допомогою тварин) стала настільки поширеною, що виникло поняття «**езопова (езопівська) мова**» – зашифрований спосіб викладу думок з натяками, недомовками та інакомовленням, з метою уникнення цензурної заборони і можливих репресій. Звісно, інакомовлення найактивніше використовували там, де влада була брутальною та деспотичною (тоталітарною).

Популярності Езопових байок сприяла їхня **афористичність**. Багато висловів, які наявні в Езопових байках або приписуються йому, стали крилатими.

Характерною рисою Езопових байок є **їхній крайній лаконізм**, відсутність чи мінімальна кількість «художніх оздоб» – епітетів, метафор, порівнянь. Це стисло-короткі прозаїчні оповідки, де в буквальному сенсі немає жодного зайвого (тобто неінформативного) слова.

Езопу належить численні **крилаті вислови**. Найвідоміші з них: «Друг пізнається в біді», «Одна ластівка весни не приносить», «Тут Родос, тут стрибай», «Немає нічого такого досконалого, щоб бути вільним від будь-яких докорів» та інші.

Послідовники Езопа почали писати байки у віршах, розгортати їх у цілі драматизовані сценки, з розгорнутими діалогами, портретами персонажів.

Езопа наслідували Федр, Леонардо да Вінчі, Жан де Лафонтен, Ігнацій Красицький, Леонід Глібов. Відомі віршовані переробки творів Езопа, написані Федром, Бабрієм та Авіаном.

Наслідування можна простежити в українській літературі, зокрема у творчості Г. Сковороди, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки, Л. Глібова, І. Франка, М. Годованця та ін. Байки Езопа перекладали Т. Зіньківський, О.

Білецький, Ю. Мушак. У 2020 році 35 байок Езопа переказав Олександр Виженко.

Питання для самоконтролю:

1. Хто був першим теоретиком смішного (комічного) і комедії у Європі?
2. Які засоби комічного застосує у своїх творах Аристофан?
3. Чому саме Аристофана називають «батьком комедії»?
4. У чому полягає комічний ефект поеми «Батрахоміомехія»?
5. Наведіть приклади тем і образів із творчості Езопа, які знайшли продовження у байках світової літертури.

ТЕМА 1.6. Література давньогрецького еллінізму та епохи римського панування. Елліністичний та римський періоди давньогрецької літератури. Александрійська поезія. Нова аттична комедія, її ознаки. Творчість Плутарха і Лукіана. Поява жанру роману. Роман Лонга «Дафніс і Хлоя».

У 338 р. макед. цар Філіпп II напав на Афіни, розбив грецьку армію. Почалось захоплення македонцями Греції. Політику свого батька продовжив Олександр Македонський. Він високо цінував грецьку культуру, не розлучався із творами Арістотеля, свого вихователя. Скрізь возив із собою твори Гомера. Мріяв про злиття народів Європи і Азії. Насаджував грецьку мову. Скрізь велів будувати міста за зразком грецьких: з храмом, бібліотекою, стадіоном, театром, школою, але без агори – площі для зібрання демосу, народних зборів. Насаджував монархію – одноосібне правління. Найбільші міста називав на свою честь Александріями. Найкращою була Александрія Єгипетська. Демократія в Елладі відмирає, змінюється монархією. У 323 р. Олександр Македонський помер. Монархія розпадається. Грецію завойовують римляни.

З кінця 4 ст. до н.е. починається третій і останній період грецької літератури. Його називають **періодом еллінізму**.

Грецька мова процвітає. Афіни – центр філософії і науки. В Афіни звозять культурні цінності зі всіх країн, захоплених Македонським. Починається порівняння знань, систематизація науки. Розвиваються філософські школи: епікурейці, стоїки, скептики, кініки.

У період еллінізму виникає і укріплюється християнство. У 2 ст. до н.е. іудейські вчені перекладають з єврейської на давньогрецьку ТАНАХ (Старий Завіт). Це Септуагінта (70 вчених працювали над перекладом).

Еллінізм узаконив мистецтво, відірвав від міфології, культів, релігії. Еллінізм відходить від колективно-декламаційного мистецтва. Виникають рукописні книжки. Мистецтво починає насолоджувати, розважати, грати. У мистецтві стає головним життєва емпірика, наслідування, а людина зображується індивідуально неповторною.

Жанри еллінізму: олександрійська поезія (Каллімах), малий лірико-міфологічний епос (Теокріт), історико-міфологічний епос (Аполлодор), новоаттична книжна комедія (Менандр), байка (Федр, Бабрій), роман (Лонг, Геліодор, Татій).

Особливо великого значення набуває у цей період Александрія – місто, засноване Александром Македонським у Північній Африці, столиці тодішніх єгипетських царів Птолемеїв. На початку III ст. до н. е. Птолемей II заснував так звану Александрійську бібліотеку, що стала найбільшим і найвідомішим зібранням книг у період еллінізму. Тут, при Александрійській бібліотеці, почали групуватися чисельні поети, звідки й вся елліністична поезія здебільшого називається олександрійською. Її розквіт припадає на першу половину III ст. до н. е. У ній з'являються свої, нові теми, характерні для еллінізму: зростає інтерес до інтимних почуттів індивіда; зображуються картини побуту; зароджується чуттєве сприйняття природи.

Найвідоміші з олександрійських поетів: Каллімах, Аполоній Родоський, Теокріт.

Каллімах (бл. 305–240 до н. е.) був давньогрецьким поетом, викладачем і грамати́ком, що найпо­слідовніше виразив теоретичні принципи олександрійської поезії. Його авторству належать ямби, епіграми, елегії, гімни, епілії (невеликі за обсягом епоси) тощо. З більшості його творів збереглися лише незначні уривки. Унікальними були «Таблиці тих, хто проявив себе у всіх галузях знання, і праць, що вони написали» Каллімаха. Це була одна з перших бібліографічних праць, і тому Каллімаха називають «батьком бібліографії».

Теокріт (бл. 300–260 до н. е.) був давньогрецьким поетом, одним із найвидатніших представників літератури раннього еллінізму, молодшим сучасником Каллімаха. В олександрійську лірику Теокріт увійшов як засновник і найвидатніший представник буколічної (пастушої) поезії, розвиток якої породив специфічний жанри ідилії та епілії. Від Теокріта бере початок зіставлення сільського й міського життя. Відлуння тих ідилій відчувається і в грецькій, і в римській літературі, наприклад, у буколічному (пастушому) романі Лонга

«Дафніс і Хлоя», поезії Вергілія. За доби Середньовіччя, коли сформувався культ прекрасної дами, поети часто зображували своїх обраниць в одязі пастушок. Ідилії писали і за доби Відродження, ними послуговувалися художники барокової школи. Жанр ідилій став панівним у мистецтві рококо. Твори в дусі Теокритових ідилій писали письменники-сентименталісти. Мотиви творів поетів александрійців можна віднайти в ліриці романтиків. В українській поезії буколіка не набула помітного поширення, щоправда, буколічні мотиви мали місце у віршах Григорія Сковороди («О селянський, любий, милий мій покою ...» та ін.)

Аполлоній Родоський (бл. 295–215 до н. е.) народився в Александрії і був учнем поета Каллімаха, але не дотримувався заповітів учителя і писав довгі поеми, які сам Каллімах і його прихильники різко критикували. Він написав чимало творів, але збереглася лише поема «Аргонавтика». Це написаний за мотивами міфу про аргонавтів і самим автором розділений на чотири книги епос. У третій книзі Аполлоній описує історію кохання Медеї до Ясона, уводячи тим самим любовний мотив у героїчний епос і роблячи головною діючою особою молоду дівчину. Це був вирішальний крок, що забезпечив безсмертя як самому Аполлонію Родоському, так і його твору.

Аттична комедія продовжила свій розвиток у творчості поета **Менандра (бл. 342–292 до н. е.)**. Менандр створив понад сотні комедій, у тому числі найвідоміші: «Полюбовний суд», «Відрізана коса», «Хлібороб», «Облесник», «Герой», «Саміянка» і «Щит». У комедіях Менандра відсутні політична злободенність і фантастичні елементи старої комедії, а переважають теми любові і сімейних відносин. Уже сама постановка таких питань, як права дитини, ступінь моральності рабів та несправедливість різної моралі для чоловіків і жінок, знаменує розпад укладу життя міста-держави і наростання індивідуалістичного світовідчуження еллінізму.

У цей період виникає новий жанр – **античний грецький роман**. Твори цього жанру писалися прозою і були призначені для читання. Виникли вони в I–III ст. До наших часів збереглися п'ять творів: «Херей і Калліроя» (I ст. н. е.) Харитона, «Дафніс і Хлоя» (II ст.) Лонга, «Левкіппа і Клітофонт» (кінець II ст.)

Ахілла Татія, «Ефіопіка» (III ст.) Геліодора, «Ефеські оповідання» Ксенофонта Ефеського. У цих романах описується життя не богів або героїв, а звичайних смертних. Головні герої цих романів – завжди цнотливі, вірні своїм коханим і гуманні по відношенню до інших людей.

Еллінська наука цього часу була представлена іменами Плутарха, Лукіана та інших.

Плутарх (бл. 45, Херонея, Беотія – бл. 125) – був філософом, добре знав природничі науки, філософію, мав впливових друзів серед багатих римлян. Йому належать близько 200 творів. Найвідоміша його праця – історичне дослідження «Паралельні життєписи», тобто біографії видатних греків і римлян, згруповані попарно відповідно до характерів і долі, політичних вчинків та поглядів діячів двох держав. У висновках Плутарх робив зіставлення описуваних осіб. Збереглося 46 біографій (23 пари) і окремі чотири біографії. Серед них – життєписи засновників Афін і Рима (Тесея і Ромула), полководців Александра і Цезаря, ораторів Демосфена й Цицерона та інших. Найчастіше персонажі історика є втіленням певних рис доброчесності або моральних вад. Своїх улюбленців він ідеалізував, не згадуючи про риси, які могли б зіпсувати репутацію героя. Плутарх є автором праці «Моральні твори», що мають найрізноманітнішу тематику, стосуються питань політики, релігії, мистецтва, літератури, етики, педагогіки тощо («Про любов до дітей», «Про музику», «Про забобони», «Про монархів, демократію та олігархію», «Про шлюбні постанови» тощо).

Славу «богохульника і злостивця» мав автор сатиричних діалогів **Лукіан**, який висміював свою сучасність, в'їдливо полемізував зі своїми ідейними ворогами. Спочатку Лукіан захоплювався риторикою («Тираноббивця», «Позбавлений спадщини»), але згодом почав відверто й талановито пародіювати зразки риторичного мистецтва. Прикладом є сатира «Похвала мусі» – пародія на промову, в якій автор, використовуючи правила риторики, вихваляє надокучливу муху. Лукіанові належать праці «Розмова богів», «Морські розмови», «Розмови гетер», «Правдива історія» та інші. У «Розмовах богів» автор кепкує над міфічними уявленнями про богів, показує небожителів у грубо олюдненому

вигляді, адже вони дріб'язкові, брехливі, заздрісні, мстиві тощо. Лукіан заперечував думку про те, що боги визначають людську долю і керують нею. Іншою улюбленою темою Лукіана було викриття псевдонауковців, псевдовчених, проповідників-шарлатанів, брехливих пророків. Їм Лукіан протиставляв образи чесних простих трудівників, скромних і порядних людей, відданих у дружбі і коханні («Токсарид, або Дружба», «Два кохання»). Навіть у творі «Розмова гетер» він співчуває гетерам, які, незважаючи на професію, за своїми духовними і моральними якостями значно вищі за богів, набагато шляхетніші й добріші за них. Майже всім творам Лукіана були властиві гумор, дошкульна іронія, сатира у найрізноманітніших формах.

У надрах еллінізму формується і розквітає давньоримська міфологія і література.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть культурно-історичні передумови еллінізму.
2. Визначте спільні жанрово-тематичні риси творів доби еллінізму.
3. У чому полягає сутність конфлікту у комедії Менандра «Полюбовний суд»?
4. Чим приваблюють читачів різних епох і народів «Порівняльні життєписи» Плутарха?
5. Чому творчість Лукіана набула великої популярності у XVIII ст.?

РОЗДІЛ 2. Література стародавнього риму.

ТЕМА 2.1. Давньоримська література. Культурно-історичні передумови. Своєрідність давньоримської літератури. Рання римська міфологія. Творчість Плавта, його комедії «Псевдол», «Хвальковитий воїн», «Скарб». Художні особливості комедій Теренція («Брати», «Свекруха»). Література епохи громадянських воєн. Катулл і школа неотериків. Римська література – латинська література античності, що сформувалася значно пізніше за грецьку. Перші її твори датуються III ст. до н. е. Упродовж свого майже тисячолітнього розвитку римська література пройшла кілька етапів: **архаїчний період (від прадавніх часів до середини III ст. до н. е.); перший період розвитку писемної літератури (середина III ст. – середина II ст. до н. е.); другий період (150 – 40 рр. до н. е.); завершальний період, або доба Імперії (31р. до н. е. – 467 р. н. е.).**

Архаїчний період – перехідна доба від первісного ладу до рабовласницького. У 753 р. до н. е. в італійській місцевості Лацій був заснований Рим – місто на семи пагорбах. У VIII – VI ст. до н. е. відбулося остаточне об'єднання окремих латинських племен. За деякими даними, на той час у Римі правила династія етрусських царів, повалена наприкінці VI ст. до н. е.. Тоді ж була утворена рабовласницька Римська республіка, яка проіснувала до кінця I ст. до н. е.

Саме в цю добу було закладено підвалини самобутності римської літератури, джерелом якої стали фольклор і релігійні вірування латинян. Римська міфологія започаткувалась на традиції етрусської міфології, тому суттєво відрізнялась від грецької. Римляни розглядали міфи як конкретну частину власної, не особистої, а колективної історії, нерідко з точними датами, включаючи обожнення імператорів Римської імперії. Римський пантеон богів був обмеженішим, ніж грецький, а самі боги – переважно «дрібнішими» за значенням і функціями. Найвизначнішими з них були Сатурн, Юпітер та Марс, сабінський бог Квірін. Могутніші за всіх були боги небесного і повітряного простору Юпітер і Юнона: Юпітер як бог денного світла, Юнона – як богиня місяця. У римлян існував ряд божеств, які уособлювали моральні і духовні поняття, людські

відносини: Fortuna (Доля), Fides (Вірність), Concordia (Згода), Honos і Virtus (Честь і Хоробрість), Spes (Надія), Pudicitia (Сором'язливість), Salus (Порятунок), Pietas (Родинна любов), Libertas (Свобода), Clementia (Лягідність), Pax (Мир) та ін.

Домівки римлян також мали своїх захисників – пенатів. Веста уособлювала собою вогонь в громадському і домашньому вогнищі. У римлян кожний день був пов'язаний з певним божеством: понеділок – це «день Місяця» (Lunis dies), вівторок – «день Марса» (Martis dies), середа – «день Меркурія» (Mercores dies). Римські боги не мали свого Олімпу і генеалогії, і часто зображувалися у вигляді символів: мари – у вигляді змій, Юпітер – у вигляді каменю, Марс – списа, Веста – вогню.

Проте вирішальну роль в остаточному оформленні римських міфів відіграла олімпійська релігія еллінів. Разом із зміцненням торговельних і культурних відносин поширювався її вплив на північні італійські племена. У IV ст. до н. е. на римську міфологію переносяться головні факти біографій грецьких богів та історії, пов'язані з ними.

Провідні давньоримські міфи пов'язані з мандрями Енея – засновника Риму. Це єдиний герой, який врятувався із троянців, тому саме через нього римляни утверджували своє походження від Трої. Про троянське походження римлян уперше згадує Тімей (сучасник Пірра), за свідченням якого Еней заснував Лавіній із святилищем троянських пенатів та Рим. На цій міфології побудована поема Вергілія «Енеїда».

Міфи про Ромула і Рема як засновників Риму, пов'язані з тим, що їх вигодувала вовчиця, послана від Марса, а виховав місцевий пастух Фаустул. А на згадку про місце, де їх вигодувала вовчиця, Рем і Ромул 21 квітня 753 року до н. е. заснували місто. Це день заснування Риму.

Широко відомими були оповіді про викрадення сабінянок, про гусей які врятували Вічне місто, про добродішну Лукрецію, про подвиги Муція Сцеволи та Курція.

Архаїчна пора відзначається, як і в інших країнах, розквітом фольклору, який був представлений усіма відомими жанрами – трудовими піснями, заклинаннями, плачами за померлими, релігійними гімнами, переможними і глузливими піснями тощо. Ці самобутні літературні пам'ятки згодом і визначили своєрідність усіх майбутніх жанрів римської літератури.

З середини III ст. до н. е. виникає писемна література. У другій половині III ст. до н. е. римляни підкорили собі всю середню частину Італії, а потім Південну Італію та острів Сицилію. Тут знаходились багаті грецькі міста-колонії. З цього часу починається сильний вплив грецької культури і, зокрема, літератури на римське суспільство. Починається еллінізація Риму, що докорінно змінила усе духовне життя країни і народу.

Римська культура запозичила у греків і літературні жанри, і архітектурні форми, і, як ми вже зазначали, грецьких богів. Таким чином, Рим захопив Грецію, а грецька філософія, література і мистецтво захопили Рим. Поширені в елліністичних країнах літературні форми і жанри (епос, історіографія, трагедія) набувають у Римі подальшого розвитку.

Одним з перших римських письменників вважають **Лівія Андроніка (бл. 280–204 до н. е.)**. Він був греком з Тарента, що прибув до Рима після завоювання його рідного міста у 272 р. як полонений. Отримавши свободу, він переклав традиційним сатурновим віршем на латину «Одіссею» Гомера. Сучасник Андроніка, **Гней Невій (бл. 270–201 до н. е.)**, уродженець Кампанії, писав трагедії, що імітували твори грецьких авторів. Гней Невій був також творцем римської національної драми, так званої **претекстати** (претекстата – вбрання сенатора з пурпурною каймою унизу). До цього періоду відноситься творчість **Квінта Еннія (239–169 до н. е.)**. Він був уродженцем Калабрії, але отримав римське громадянство. Його трагедії – вільна переробка грецьких взірців, головним чином Еврипіда. Особливо Квінт Енній прославився своїм епосом «Аннали», де зображується історія Риму від початку до сучасності.

У Римі були і противники «еллінофільства» серед яких необхідно згадати про **Марка Порція Катона Старшого (234–149 до н. е.)**. Він був одним із

найвидатніших письменників Стародавнього Риму. Катон вважається засновником римської прозової літератури.

У цю добу розвивається побутова комедія, що своїм корінням сягає римських національних фольклорних джерел. З письмових джерел відомо про існування **сатур**, імпровізованих театральних сценок. У більш пізній період у Римі мали широке розповсюдження **ателани**, різновид фарсу з імпровізованим сюжетом. Найвідомішими драматургами цього періоду були Плавт і Теренцій.

Тит Макцій Плавт (середина III ст. – 184 до н. е.) був найвидатнішим римським комедіографом. Стосовно його життя немає достовірних відомостей, але безперечним є те, що автор походить з плебейського середовища і його творчість має тісний зв'язок з традиціями італійського театру. До наших часів дійшла 21 комедія Плавта, серед яких виділяються «Скарб», «Витівки парасіта», «Близнюки», «Канат», «Хвалькуватий воїн», «Раб-ошуканець» і «Амфітріон». Точне датування комедій зараз встановити неможливо. Його твори були розраховані на широкі кола римського плебсу, далекого від філософських й психологічних проблем, якими переймалися давні греки.

Плавт майстерно заплутує фарсовий сюжет, перетворюючи комедію в накопичення сміховинних епізодів. У нього фігурують одні й ті самі контрастні за характером персонажі. Особливо Плавт любить зображувати кмітливих, винахідливих і енергійних рабів, які зазвичай приходять на допомогу своїм не досить розумним і пасивним панам. Образ винахідливого слуги потім став домінуючим у творчості багатьох комедіографів – Шекспіра, Мольєра, Бомарше, Гольдони і багатьох інших. Це також селянин-скнара, некультурний, деспотичний до своїх дітей. Це пихатий городянин, нерідко – воїн, який хвалиться своїми перемогами на полі бою серед жінок. Це образи безпомічних, сентиментальних, бідних закоханих. Від Плавта увійшли в пізнішу літературу образи комічних близнюків і образ скнари.

Мова персонажів комедій Плавта визначається колоритом, образністю і близька до народної розмовної говірки часу їх написання.

Комедійний талант Плавта і його мову визнавали найвимогливіші критики, серед них Ціцерон. Комедії його були розважальними, їх дещо нескромний гумор називали «італійський оцет» (на відміну від «аттичної солі» Аристофана).

Публій Теренцій Афр (190–159 до н. е.) був видатним римським комедіографом. Він походив з Карфагена і ще у ранньому віці потрапив до Рима як раб. Його пан дав хлопчику освіту і відпустив на волю. У подальшому Теренцій належав до літературного гуртка Сципіона Молодшого та Гая Лелія, з якими товаришував. У цей час він займається складанням комедій. Його твори розраховані на освічених глядачів. За однією з версій він потонув у морі під час бурі.

Усього Теренцій написав шість комедій, які надійшли до нас у повному обсязі. Серед них найвідомішою є комедія «Свекруха», у якій автор створює образ римської матрони, берегині сім'ї і традиційних римських чеснот. Він наслідував творам грецьких авторів Апполодора і Менандра.

Головною рисою, що відрізняє його твори від інших, була людяність у вимальовуванні характерів. Крім того, Теренцій вперше відображає психологічний конфлікт у душі героїв, чого не було у попередників.

У творах Теренція відсутній простонародний колорит, зате ми знаходимо в них сильну дидактичну спрямованість, моралізаторську сентенційність, відверті ораторські прийоми.

Багато виразів з комедій Плавта і Теренція стали загальноживаними: Доля допомагає сміливим; Я людина і ніщо людське мені не чуже; Скільки людей – стільки й думок; Людина людині – вовк; Обіцяти золоті гори; Сварки закоханих зміцнюють кохання.

Другий період – перехідна епоха: криза полісної системи, громадянська війна і поразка демократичного руху. Громадянська війна між республіканцями і прихильниками цезаризму закінчилася повною перемогою останніх і утворенням імперії.

Література періоду громадянських воєн (середина II ст. – 80-ті рр. I ст. до н. е.) створювалася під час гострої політичної боротьби, що точилася у Римі.

Письменники того періоду поступово відходять від міфологічних сюжетів і більше уваги приділяють зображенню сучасності або історичного минулого. Так, наприклад, Люцій Акцій (бл. 170–85 до н. е.), який багато зусиль потратив на переробку грецьких трагедій Еврипіда і Софокла, створював у тому числі трагедії з римськими історичними сюжетами, так звані претекстати («Брут», «Децій»).

У період громадянських воєн широкого розвитку досягла комедія з сюжетом з римського життя, так звана **тогата**. На превеликий жаль, жодна з тогат не дійшла до нашого часу повністю. Серед провідних комедіографів цього періоду можна назвати Тітінія, Атту й Афранія.

Найвизначніші тогочасні письменники – оратор Цицерон, філософ Лукрецій, поет-лірик Катулл.

У добу раннього римського еллінізму творила група молодих ліричних поетів, яких Цицерон називав **«неотериками» (новаторами)**. До гуртка входили представники молоді аристократії. Вони писали переважно малі літературні форми, протиставляли їх епосу та драмі. Взірцем для них слугувала грецька поезія. Неотерики першими з римлян утвердили підхід до літератури як до мистецтва. Кажучи сучасною мовою, це були модерністи в поезії. Найбільш яскравими представниками були Катулл, Гай Гельвій Цінна, Валерій Катон. Неотерики жили в історично напружений час. Проте ці події ніби й не торкалися їх. Цицерон, підкреслюючи їх аполітичність, називав неотериків «горобцями на паркані».

Гай Валерій Катулл (87–54 до н. е.) – єдиний поет-неотерик, твори якого збереглися у достатній кількості, щоб можна було скласти хоч якесь уявлення про творчість поета. Біографія поета відома недостатньо. Зазвичай її намагаються відтворити, спираючись на його поезію.

Катуллові була добре відома грецька та елліністична поезія. Ряд його віршів написаний у чисто олександрійському дусі («Весілля Фетіди і Пелея», дві шлюбні пісні-епіталами тощо).

Римляни цінували Катулла і за те, що він віртуозно маніпулював нечуваними, вживаними до того часу тільки у грецькій літературі розмірами. Катулл першим ввів у римську поезію багато грецьких метрів.

У наш час Катулла найбільше цінують за вірші на теми любові і дружби. Любовні вірші, можливо, присвячені не одній жінці, але вже в античності єдиною коханою Катулла і адресатом його творчості вважалася Лесбія. Це псевдонім. Ним поет виразив свою прихильність до творчості грецької поетеси Сапфо, яка жила на острові Лесбос. Справжнє її ім'я було Клодія. Зараз майже всі дослідники ідентифікують Лесбію з дружиною Метелла Целера, що славилася в Римі красою і розбещеністю.

Натхненний любов'ю поет написав емоційні, щирі і хвилюючі вірші. Перекладачі й дослідники зазвичай намагаються скласти з них цикл, вибравши з різних місць збірки і розподіляючи любовні історії в порядку любовного роману. Катулл виявляє найрізноманітніші нюанси світу свого кохання. Він знаходить слова для вираження і шаленого кохання, і ніжної прихильності, і певних зобов'язань. Він розуміє любов як вічний союз святої дружби, такий вірний союз, якого ще ніколи не було. Побачивши невірність своєї коханої поет тяжко страждає і повторює фразу Сапфо: «І ненавиджу я, і люблю. Чому так зі мною? Не знаю. / Але так судилось мені. Мовчки ті муки терплю». Очевидно, перед нами одна з перших любовних автобіографій, створенням яких захоплювалися римські поети, а слідом за ними і поети нового часу (Данте, Петрарка, Шекспір, Гейне).

Завершальний період, або добу Імперії, поділяють на три підперіоди: епоха Августа, або доба принципату (31 р. до н. е. – 14 р. н. е.) – «золотий вік», час найвищих досягнень римської поезії (Вергілій, Горацій, Овідій); література I – II ст. – «срібний вік» римської літератури (письменники-сатирики Ювенал, Марціал, Петроній, історик Тацит, прозаїк Апулей); література пізньої Імперії (III – IV ст.) – занепад римської літератури. Він тривав до 476 р., коли Західна Римська імперія припинила своє існування як незалежна держава.

Дослідники виокремлюють **три специфічні особливості римської літератури:**

- це література більш пізня і тому більш зріла;
- вона розцвітає в той період історії античності, який для Греції вже є часом занепаду, тому й говорять про загальний елліністично-римський період літератури та історії;
 - римська література відтворювала еллінізм надзвичайно інтенсивно, у великих і широких масштабах і в набагато більш драматичних і гострих формах.

Питання для самоконтролю:

1. Поясніть значення терміну «еллінізація». Як відбувався процес еллінізації римлян?
2. У чому полягає відмінність між давньогрецькими та давньоримськими богами?
3. Які різновиди давньоримської комедії ви знаєте?
4. Які крилаті вирази з комедій Плавта і Теренція вам були відомі до цієї лекції?
5. Як розуміли кохання Сапфо та Катулл?

ТЕМА 2.2. Римська література доби Імперії («Вік Августа»). Діяльність Мецената. Творчість Вергілія. Поєми «Буколіки» та «Георгіки», причини створення, художні особливості. Ідейно-художні завдання «Енеїди», художні прийоми Вергілія.

I століття до н.е. стало для римської держави часом кривавих громадянських воєн. У 44 р. вбито в Сенаті Цезаря. Розпочинається громадянська війна. Після десятиліть боротьби за владу, масових убивств, конфіскацій майна та занепаду економіки країна була на межі руйнації. Октавіан захоплює владу, заспокоює народ, придушує виступи супротивників. Захищає плебс, не вимагає почестей, шанує колегіальність, сімейність, патріархальність. Підкреслює важливість авторитету (аукторіас принципіс), тому влада Октавіана дістала назву «принципат», а його самого називали «принцепс». Октавіан розробив міф про римську народну богообраність. Себе вважав нащадком Венери. Тотемом його був орел. У 27 році до н. е. за встановлення «римського миру» Октавіан прийняв почесний титул Август (**augustus** лат. означає «звеличений богами»). Його правління стали називати «золотою добою Августа». Мир, спокій та зростання добробуту населення були очевидними. Завдяки зваженим рішенням та енергійним зусиллям правителя швидко відновилися сільське господарство і торгівля. Це поклало початок економічного розквіту, якого Рим не досягав ні до, ні після правління Августа.

Основним видом мистецтва для нового правителя була література. Август прагнув відновлення давньоримських чеснот благочестя, високої моральності та доблесті, втрачених, на його думку, в попередню епоху. Август щиро вважав, що найважливішим елементом пропаганди мають стати літературні твори. Сприяння талановитим поетам стало складовою його політики. Так уперше за всю історію Риму література набула суспільного значення.

Роль організатора літературної підтримки Августа взяв на себе його давній друг **Гай Цільній Меценат** – високоосвічений та багатий аристократ, який і сам писав вірші. Він створив літературний гурток, члени якого підтримували та оспівували досягнення Августа. Меценат надавав їм значну матеріальну допомогу

(від його імені пізніше утворилося слово меценат – покровитель мистецтва), і вони могли повністю присвятити себе літературі.

Найвидатніший поет епохи Октавіана Августа – **Публій Вергілій Марон** – народився 15 жовтня 70 року до н. е. у селищі Анди неподалік Мантуї. Його батько (за одною версією) був гончаром, чи (за другою версією) поденним робітником у державного чиновника Магія, з дочкою якого він згодом одружився. Завдяки наполегливій праці батька та фінансовій підтримці тестя сім'я Вергілія досягла певних статків, що дозволило не тільки дати синові добру освіту, але й залишити йому у спадок невеличкий маєток поблизу Мантуї.

Освіту Вергілій здобував у риторичних школах. Не маючи ораторських здібностей, він лише один раз виступив у суді (невдало), а потім повернувся до батьківського маєтку, де займався сільським господарством і літературною працею.

У період з 50 до 40-х років він видав «**Еклоги**», більш відомі під назвою «**Буколіки**». Збірка, що складалася з 10 віршів-еклог, представляла собою адаптацію буколічного жанру грецького поета Феокрита у римській поезії. Вергілієвські пастухи далекі від дійсності. Їхній побут у мальовничій Аркадії позбавлений прозаїчних подробиць, притаманних реальному життю пастухів. У Вергілія вони освічені, володіють витонченим стилем і пісенним даром, ведуть нескінченні літературні дискусії і змагаються між собою у поетичній майстерності. Найчастіше еклоги є діалогом двох пастухів. Темою пісень у більшості віршів є любовні страждання героїв. Важливе місце у пастушачих піснях посідає герой пасторального фольклору Дафніс, який трагічно загинув через прагнення противитися любовному почуттю. Отже, можна говорити про те, що «Буколіки» утверджують владу кохання, що охоплює увесь світ.

Найбільш відома IV еклога збірки, де йдеться про чудесного новонародженого, який змінить цей світ і поверне на землю «золотий вік». У період середньовіччя вважалося, що Вергілій геніально передбачив появу Христа й панування християнської релігії у всьому світі, був оголошений «християнином до Христа». Це, по-перше, врятувало твори великого римського поета від

знищення у період раннього середньовіччя, по-друге, зробило «золоту латину» офіційною мовою християнської церкви. Хоча, безумовно, Вергілій при написанні IV еклоги був далекий від будь-яких пророцтв. Сучасні вчені висувають більш прозаїчну версію: поет, підлещуючись до «сильних світу цього», говорить у піднесених тонах про народження дитини одного з двох претендентів – Асінія Полліона чи Октавіана Августа, дружини яких на той час були вагітні і ось-ось повинні були народити.

Після виходу «Буколік» Вергілій стає одним з найвідоміших і найпопулярніших римських поетів. Він входить до літературного кола, очолюваного Меценатом. Саме Октавіану та Меценату поет присвячує свій наступний твір – дидактичну поему «**Георгіки**», що писалася упродовж семи років (37 – 30 роки до н.е.).

Основна ідея твору – поетизація і пропаганда життя в сільській місцевості, ідеалізація сільськогосподарської праці. Тема, з одного боку, дуже близька світоглядіві Вергілія – вихідця з провінції, з другого боку, дуже актуальна й корисна для держави та політики Октавіана Августа, який, значно скорочуючи римську армію, наділяв земельними ділянками колишніх солдат та офіцерів. Поема складається з чотирьох частин, присвячених основним видам сільськогосподарської праці: землеробству, садівництву, виноградарству та бджолярству. Для написання поеми Вергілій використовує досвід грецького поета Гесіода «Труди і дні». У «Георгіках» людина представлена як частка природи, яка зобов'язана жити й працювати за її законами. Як дидактичний твір, що має загальнолюдську спрямованість, поема носить не тільки філософський, але і повчальний характер, бо містить чимало життєвих і господарських порад. Головне для Вергілія – показати моральні й економічні переваги життя і праці на землі.

Найкращим твором Вергілія вважається епічна поема «**Енеїда**», написана на прохання самого Октавіана Августа. Робота над поемою почалася у 29 році до н.е. і продовжувалася до смерті поета.

Написання поеми переслідувало кілька **цілей**:

1. Створити в римській літературі твір, подібний до героїчного епосу Гомера.

2. Художньо відтворити історію заснування Риму.

3. Показати історію роду, до якого належав Октавіан, і довести божественне походження влади Октавіана Августа. Вергілій виконав усі завдання і створив найкращий твір римської літератури.

Для остаточного завершення «Енеїди» Вергілій подорожує місцями подій епосу – від Греції до Малої Азії. У дорозі п'ятдесятирічний поет захворює, повертається до Італії і помирає 21 листопада 19 року до н. е., похований у Неаполі.

Поема складається з 12 книг: перші шість тематично наближаються до «Одіссеї» Гомера, решта шість написані з урахуванням основних перипетій «Іліади». Римська історія, її фрагменти присутні в «Енеїді» як перспектива, як майбутнє. Це твір не тільки про заснування Риму, але й також про його історичну місію, призначену долею і богами.

«Енеїда», як і поеми Гомера, написана у двох планах: світ божественний й світ людей. Але якщо у Гомера люди не завжди погоджуються з волею богів, то у Вергілія це взагалі неможливо. Еней завжди виконує накази богів, бо він представник майбутньої великої військової імперії, і для нього воля богів дорівнює наказам воєначальників. Міфологічний герой Еней втілює основні ідеали і римські чесноти епохи Августа: це благочестя, вірність своєму обов'язку, сімейні цінності (любов до батька й маленького сина), мужність, відвага, здатність до відданої дружби, уміння цінувати союзників.

Принциповим для розкриття соціально-ідеологічного значення образу Енея є також те, що він – син Анхіза та Венери; бо його син Іул стає родоначальником роду Юліїв, до якого належить як Юлій Цезар, так і Октавіан Август. Це доводить божественне походження римських імператорів і ще раз підкреслює правочинність Октавіана носити ім'я Августа. У поемі постійно й послідовно проводиться думка про те, що Еней і заснована ним держава є найбільшим благом для Італії. Це світове визнання Риму, на думку Вергілія, є не стільки справою рук

людських, скільки виконанням долі, божественного призначення Риму бути об'єднуючим началом земель.

«Енеїда» підкреслено зорієнтована на «Одіссею» й «Іліаду». Вергілій, як і Гомер у «Одіссей», докладно описує мандри героя по дорозі з Іліону до Італії. Як Одиссей на бенкеті у базилевса феаків Алкіноя докладно розповідає про свої пригоди, так само Еней на бенкеті у Дідони описує загибель Трої й тривалі мандри. Як Одиссея не хоче відпускати закохана в нього німфа Каліпсо, так і Енея затримує правителька Карфагена Дідона. І Одиссей, і Еней відвідують царство мертвих і повертаються звідти живими, навіть бурі й шквали на морі під час плавання Одиссея й Енея схожі. Чимало відповідностей можна знайти, зіставляючи «Енеїду» з «Іліадою». І там і там війна починається через жінок (Єлену й Лавінію). Як Гефест на прохання Фетіди зробив Ахіллові щита, так щита Енеєві зробив Вулкан на прохання Венери. Але на щиті Ахілла зображується буденне життя містян, на щиті Енея – **« італійців майбутні пригоди, Римського роду тріумфи...»**.

В обох поемах війни, сутички призводять до двобоїв ватажків, і в обох випадках перемагають головні герої поем. Поема Вергілія більш динамічна, драматична та емоційна, ніж поеми Гомера. Психологічною насиченістю відзначаються сцени битв у Трої (загибель Пріама, знущення ахейців над Касандрою, захист будинку Пріама, пожежа Трої, благання Креуси з Іулом на руках), – все це переказує Еней у Дідони схвильовано, захоплено, з красномовними деталями.

«Енеїда» Вергілія стала одним із найулюбленіших творів світової літератури. «Роман про Енея» (бл. 1160 р.) анонімного автора виник в Нормандії і є переказом «Енеїди» Вергілія. Дослідники вважають «Енея» важливою віхою у розвитку куртуазної літератури, що знаменує перехід від історичного до любовного роману. У європейській літературі романи на сюжети з «Енеїди» знаменували розвиток роману.

Данте у своїй «Божественній комедії» обрав Вергілія порадником, проводирем по «Пеклу» та «Чистилищу». Вергілія поет шанує як провісника ідеї світової держави, уособлення розуму.

В епоху Відродження до творчих ідей Вергілія зверталися Ф. Петрарка (поема «Африка»), Т. Тассо («Визволений Єрусалим»), Ронсар («Франсіада»), Камюенс («Лузіада»).

В епоху класицизму впливу Вергілія зазнали Н. Буало, Ж. Расін. «Енеїду» Вергілія використав для написання свого національного епосу «Генріада» Вольтер, який вважав, що найбільшою заслугою Гомера є те, що його наслідував Вергілій.

У XIX ст. мистецтвом Вергілія захоплювалося чимало французьких письменників – від Віктора Гюго до Анатолія Франса.

Разом із тим, з XVII ст. «Енеїда» стала об'єктом численних пародіювань (травестій). У 1633 р. італієць Лаллі створив першу перероблену «Енеїду». У Франції у 1648 – 1652 рр. поет Скаррон використав для своїх пародійних поем творчість Вергілія. У 1784 р. травестію на «Енеїду» створив німець Блюмауер, а в Україні XVIII ст. – Іван Котляревський. М. Рильський так сказав про І. Котляревського: «...з латинської дзвінкої міді він наше срібло виливав». Саме травестії стали одним із шляхів становлення реалістичної літератури.

Питання для самоконтролю:

1. Поясніть, чому за правління Августа роль літератури у житті римського суспільства змінилася?
2. Чому Данте своїм супутником у подорожі по пеклу вибрав Вергілія?
3. Які приклади вчинків Енея свідчать про його покору богам і долі?
4. З якою метою, на вашу думку, Вергілій увів у твір опис щита Енея?
5. Яким постає ідеал людини у творах римлянина Вергілія? Чим відрізняється він від гомерівського героя, воїна, мореплавця?

ТЕМА 2.3. Творчість Горація та Овідія. Життя і творчість Горація. Особливості лірики Горація. «Любощів ніжних співець» – Овідій. Художні особливості лірики Овідія Назона. «Метаморфози». Твори періоду заслання.

Одним із найвидатніших поетів доби Октавіана Августа був **Квінт Горацій Флакк**. Він народився 8 грудня 65р. у місті Венузії, на півдні Італії. Його батько був рабом, відпущеним на волю. Горацій навчався в Римі, а потім продовжив навчання в Афінах, де його застала громадянська війна, що розпочалася після вбивства Юлія Цезаря. Горацій вступив у військо під проводом Брута (римський сенатор, убивця Цезаря), котрий вербував прихильників республіканського ладу. Під час війни Горацій був командиром легіону. Однак поразка армії Брута позначилася на долі Горація. Він був позбавлений засобів для існування, його майно було конфісковане, тому митець мусив починати життя наново.

Перші літературні твори Горація привернули увагу Вергілія, який узяв поета під свою опіку й познайомив із Меценатом. Близькість до Мецената допомогла Горацію вийти до оточення Октавіана Августа. На його честь поет написав багато віршів. Хоча Горацій працював у різних жанрах (сатири, послання, гімни та ін.), однак найбільше прославився в жанрі оди, надавши їй класичних ознак. У його одах возвеличується не тільки імператор, а й людські чесноти, радість життя, краса, кохання та мистецтво.

Горацій увійшов у літературу спочатку як автор еподів (чи ямбів), тобто насмішкуватих двовіршів, у яких довгий рядок чергується з коротким. Збірка «Еподи» (17 віршів) вийшла в 30 р. до н. е., за зразок правили вірші Архілоха, про що свідчить сам Горацій:

... Чи ж не я був, хто перший у Лації

З Паросу ямби привів? Запозичив я дух Архілоха,

Ритми Його, а не зміст, не слова, що Лікамба карали.

У своїх творах Горацій звертає погляд до патріархальних богів, що відповідало офіційній політиці Августа, закликає до давньоримських добрих вдач, до простоти життя і до колишньої доблесті. Втілення доблесті він бачить у Августі. У оді 3 книги III Горацій готує апофеоз Августа: «долучити його (мається

на увазі Августа) відтепер до сонму блаженних богів дозволю». Правління Августа на землі порівнюється з царюванням Юпітера на небі. У «римських одах» витримано принцип єдності композиції, сприйнятий від елліністичної поезії: перший і останній вірші циклу містять однакову кількість віршів, обидва адресовані народу.

Філософські мотиви «гораціанської мудрості», що проходять через усю збірку, пов'язані з возвеличенням радощів життя: любов'ю, веселощами, матеріальними благами та красою природи. У дусі поверхово сприйнятої епікурейської філософії поет висував принципи «лови день» і «користайся сьогоднішнім, не думаючи про майбутнє». Цей заклик поєднується у творах Горація з проповіддю «задоволення малим» та життєвим принципом триматися «золотої середини», який отримав оформлення в оді до Ліцинія.

Звертається Горацій і до тем соціального змісту. Він схвально ставиться до заборони чаклунства, гнівно засуджує чаклунку Канідію, її подругу Вейю, «що згубила й крихту совісті», Фолію, здатну «стягти ворожбою фессалійською з небес і зорі, й місяць сам».

У любовних одах Горація відсутня пристрастність, шал кохання. Горацій спостерігає за чужими пристрастями чи кличе до радощів любові. Героїні його ліричних творів численні: Хлоя, Пірра, Лалага, Небула та інші. Серед усіх віршів на цю тему виділяється своєю ліричною тональністю лише одна ода, адресована Лідії. Цей вірш є діалогом між Горацієм і Лідією, де у витонченій формі та жартівливому тоні поет говорить про колишню взаємну любов, про щастя нового кохання, про можливість відновлення відносин один з одним. Вірш закінчується словами: «Жити з тобою хочу і померти, люблячи».

Значно серйознішим стає тон поета, коли він торкається політичних проблем. Його гнітить внутрішня кровопролитна боротьба в країні, і Горацій наче намагається стримати ці божевільні поривання, скрикуючи:

Куди, куди, злочинці? Нашо знов мечі

Ви з піхов добуваєте?

Чи мало крові розлилось латинської

Морями й суходолами?..

Горацій недовго захоплювався ямбографією, але вона стала кроком до класичної лірики, лірики почуттів і роздумів.

Працюючи над еподами, Горацій водночас писав і сатири (або бесіди), дві книги яких вийшли в 35 і 30 рр. до н. е. (10 і 8 віршів). Сатири Горація – бесіди на різноманітні філософсько-моральні теми або теми мистецтва.

Перша книга присвячена Меценатові, до нього поет звертається в 1-й і 6-й сатирах, згадує його ім'я і в останній 18-й.

Зразком для поета стають ліричні вірші Алкея, Сапфо та Анакреонта. Свої твори він називав піснями (*carmina*), лише пізніші античні поети нарекли їх **одами**, під такою назвою вони й дійшли до нас. Слід зауважити, що Горацієві оди не відповідають античному уявленню про цей жанр як урочисто-піднесену пісню, таких у поета порівняно мало. Його оди – це ліричні вірші, далекі від «високого» стилю. Тематика од надзвичайно широка. Серед них є і гімни богам, і морально-філософські й політичні роздуми, і любовно-еротичні вірші, і дружні поради, бесіди, і викривально-іронічні пісні тощо («Про римську розкіш», «До Постума»).

«До Мельпомени» – ода, звернена до Мельпомени – музи трагедії або поезії. Це звернення дає можливість поетові розкрити тему безсмертя мистецтва і свій внесок у літературу. Слава поета, на думку Горація, залишиться у віках, бо його вірші будуть жити в наступних поколіннях.

Вірш Горація відомий також під назвою «Пам'ятник». Образ пам'ятника став символом поезії, що уславила митця у віках. У Горація йдеться про міцність пам'ятника (його мистецтва), тому в його описі письменник згадує мідь, що використовувалася вже за часів Стародавнього Риму. Мідь, як відомо, не є надто міцною, вироби з міді можуть змінювати свій колір і форму. А справжня поезія, на думку Горація, нетлінна. Він робить акцент на значенні своїх художніх відкриттів: «Я перший положив на італійську ліру Еллади давній спів...». Тобто наслідував традиції Алкея і Сапфо. Горацій пишається тим, що він, син простих батьків, зумів досягти вершин мистецтва. Згадка про Авфід і Давна свідчить про те, що поет прагне стати відомим на своїй батьківщині. Капітолій – один із

пагорбів, на яких був заснований Стародавній Рим. Тому поняття «батьківщина» Горацій розуміє широко – це для нього не тільки рідні місця, а й Римська держава.. Отже, тривалість своєї слави Горацій співвідносить з існуванням Римської імперії. Проте слава поета пережила давню імперію й сягнула нашого часу. Ода Горація «До Мельпомени» дала потужну традицію у світовій літературі.

Образ пам'ятника як символу мистецтва змальовували різні митці, вільно перекладаючи оду Горація «До Мельпомени» і творячи свій жанр «пам'ятника» (Шекспір, сонет 55; Дж. Мільтон «Шекспір»; М. Рильський «Пам'ятник»; В. Стус «Як добре те, що смерті не боюсь я»).

Публій Овідій Назон (Publius Ovidius Naso – 20.03.43 р. до н.е., м. Сульмон – 18 р., м. Томи) – давньоримський поет. Овідій народився у невеликому містечку Сульмоні, що за 150 км від Рима, у сім'ї, що належала до вельможного роду вершників. Він здобув найкращу на той час освіту. Поет, котрий детально повідомляє нам автобіографію у своїх віршах («Скорботні елегії»), зізнається, що опирався бажанню родини стати суддею чи політиком, оскільки його більше вабила мрія про служіння музам, складання віршів («Тільки-но слово скажу – віршем виходить воно»).

Життя Овідія починалося щасливо. Молодість він провів у колі «золотої» римської молоді, з читанням віршів уперше виступив рано («Раз на той час, може, два лезо торкнулося щік»), поезії його відразу ж здобули визнання, а він заслужив репутацію «співця кохання».

Збірка «**Любовні елегії**» («**Amores**») об'єднує три книги (49 віршів), присвячених коханій поета, умовно названій іменем грецької поетки Корінни. Домінантною ознакою елегії став не зміст, не предмет, а віршовий розмір *carmen elegiacum* – дистих елегійний – поєднання гекзаметра із пентаметром. Збірка містить чимало традиційних мотивів: клятви служіння Амурові, захоплення від милості коханої, страждання через її примхи та зради тощо. Однак при цьому чуття поета не набуває глибокого драматичного характеру. Зазвичай він висловлює його у жартівливому, грайливому тоні. Для Овідія кохання – це втіха, своєрідна гра, мистецтво, яке можна опанувати, позаяк воно має свої закони, свої

правила гри. При цьому поет вирізняється дивовижною добротою, теплотою свого почуття та впевненістю у невмирущості своїх творів.

«Любовні елегії» були, так би мовити, «практикою кохання»; для повноти охоплення слід було ще написати «теорію кохання» й «історію кохання».

Наступну збірку **«Героїди» («Heroides»), або «Послання»**, можна назвати «історією кохання». Книга складається із 15 послань міфологічних героїнь до своїх коханих (наприклад, Пенелопи до Одиссея, Філліди до Демофонта, Брісеїди до Ахілла, Федри до Іпполіта, Дідони до Енея, Деяніри до Геркулеса) і трьох послань героїв з відповідями на них героїнь (Паріса до Єлени і Єлени до Паріса, Леандра до Геро і Геро до Леандра, Аконтія до Кідіппи і Кідіппи до Аконтія). Збірка містить, таким чином, всього 21 послання. У «Науці кохання» Овідій справедливо гордиться тим, що створив новий жанр.

У цій книзі знайшла свій яскравий вияв притаманна Овідію майстерність поетичної варіації. Всі героїні послань перебувають в однаковому становищі: тужать, страждають, прикликають коханих. У «Героїдах» посітійно присутні мотив розлуки, мотив попутного вітру, мотив прощального слова або настанов, мотив несамовитості, мотив клятви, мотив нещасливого весілля, мотив епітафії, мотив підозри та ревнощів.

Одначе Овідій надав кожній з героїнь своєрідності: у мові, зовнішності, навколишніх атрибутах, їхнє змалювання вже позбавлене будь-якої іронії. На міфологічному матеріалі Овідій зображує драматичні перипетії кохання з цілковитою серйозністю. Світ любовних почуттів жінки вперше в римській літературі отримав у Овідія глибоке та виразне втілення. «Героїди» – риторично-декламаторська поезія, обмежена рамками суворої схеми, проте з глибоким психологічним контекстом. Овідій тонко відтворює душевний світ люблячої жінки у невичерпному багатстві його проявів та неповторно-індивідуальних ознаках..

Іронічні інтонації повертаються в поезію Овідія, коли він створює «теорію кохання» – талановиту дидактичну поему **«Мистецтво кохання» («Ars amatoria»)**.

Тут він дає поради спочатку чоловікам, а потім жінкам про те, де знайти предмет кохання, як його завоювати, а потім утримати. Поет намагається переконати кожного у можливості любовної удачі за умови винахідливості, енергії, доброго, терплячого ставлення до предмета пристрасті. Міркування Овідія виявляють тонку спостережливість, знання примх людського серця, добре, поблажливе ставлення до людських недоліків та слабкостей. Легка, грайлива, витончена поема одночасно дає уявлення про чимало сторін римського побуту (вигляд житла, одяг, прикраси, наїдки тощо).

Коли Овідій завершив свою любовну трилогію, йому було вже за сорок. Він сам набув чималого досвіду, втретє одружився, цього разу щасливо, у поета підростала падчірка. Поблизу Капітолія стояв дім поета, зручний, гостинний; за містом, на березі Тибру, розташовувався його сад, місце творчого усамітнення. Тут поет замислив дві нові праці: вчену поему «Фасти» («Fasti») та міфологічну поему «Метаморфози» («Metamorphoses»). Остання стала головним твором поета, здобувши йому світову славу.

«Метаморфози» є своєрідною міфологічною енциклопедією, що об'єднує близько 300 міфів, викладених у зв'язній послідовності. Всі вони містять мотив перетворення і у сукупності покликані створити картину світу як постійного руху та змін форм, живих і неживих. Підставою для цих змін найчастіше стають перипетії кохання (міф про Нарциса, Орфея й Евридіку, Пірама і Фісбу тощо). Чарівність поеми створюється майстерним зображенням моменту перетворення. Воно змальовується як пластично-зримий процес, ніколи не миттєвий, пов'язаний з поступовим перевтіленням форм. Таїна розповіді посилюється тим, що поет ніколи не каже наперед, у що перевтілиться персонаж, і називання нової істоти відтягується якомога далі. Все це створює в читача враження присутності і занурює його в атмосферу дива.

У плані хронологічної послідовності викладу найдохідливішими є перші й останні книги «Метаморфоз». Саме у книзі I змальоване першопочаткове і найдавніше перетворення, тобто перехід від хаотичного стану стихій до формування світу як гармонійно влаштованого космосу. Далі ідуть чотири

традиційних епохи – золота, срібна, мідна і залізна, гігантомахія, звиродніння людей і всесвітній потоп, коли на вершині Парнасу залишаються тільки Девкаліон і Пірра, від котрих починається нове людство. До давньої міфологічної історії Овідій відносить також смерть Піфона від руки Аполлона, переслідування Дафни Аполлоном, міфологію Іо, Фаетона. Овідій закінчує свій твір похвалою Юлію Цезарю й Августу, котрі є богами –покровителями Риму.

Упродовж століть «Метаморфози» залишалися улюбленою книгою широкого читача. Поміж тим, коли Овідій перебував у розквіті життєвого і творчого шляху, його спіткало жахливе нещастя. За розпорядженням імператора Августа його було заслано з центру Римської імперії в далеку причорноморську колонію Томи (сучасна Констанца в Румунії), місцевість віддалену і дику. Вирок був зумовлений бажанням імператора зробити з поета, автора «Мистецтва кохання» винуватого у розбещеності римських звичаїв, у тому числі аморальної поведінки онуки імператора, Юлії молодшої. Вирок, що означав розлуку з родиною, близькими, Римом, Овідій сприйняв як смерть.

Овідій прожив у вигнанні десять років. Тут були створені дві збірки його поезій: «Скорботні елегії» («*Tristia*») й «Листи з Понту» («*Epistulae ex Ponto*»). У них на зміну любовній елегії приходять елегія смутна, пов'язана зі спогадами, роздумами тощо. Одна з провідних тем цих збірок – тема самотності. Важлива тема «Скорботних елегій» – пам'ять про друзів, дружину. В них зосереджений зв'язок з покинутим Римом. Овідій оцінює дружбу як найвищу духовну вартість, опору у злигоднях і стражданнях. Послання сповнені молінь про заступництво, допомогу чи хоча би слово розради.

Однак після 14 р. в елегіях Овідія відчутний своєрідний злам. Поступово автор звикся з новими умовами, поллюбив людей, котрі жили довкола нього, вивчив їхню мову і навіть написав нею поезії. Ті ж, у свою чергу, увінчали його як поета, звільнили від податків, надавали допомогу у повсякденних справах.

У віршах Овідія періоду заслання відображено чимало деталей клімату, побуту, звичаїв гетського племені, яке проживало в Томах. Багатство і розмаїття овідієвих образів здобули йому славу.

Цитуваннями з Овідія не раз підкріплювали свої настанови автори поетик, котрі читали в Києво-Могилянській академії. Овідія натхненно наслідував Г. Сковорода («Похвала астрономії»), захоплено відгукувався про нього Т. Шевченко, називаючи поета «найдосконалішим творінням всемогутнього творця вселенної».

У 80-х рр. ХІХ ст. з «Метаморфоз» легенди про Пігмаліона та Кипариса переклала Олена Пчілка, про Орфея і Евридіку – О. Маковей. Дещо пізніше Олена Пчілка інтерпретувала й легенду про Дедала й Ікара.

Новим кроком у освоєнні «Метаморфоз» стали переклади М. Зерова. Кращим перекладачем Овідія сьогодні в Україні є А. Содомора.

Прихильне ставлення влади до літературної творчості та підтримка нею талановитих письменників дозволили римській літературі в найкоротші терміни сягнути свого найвищого злету, який не був перевершений у жоден наступний період її існування. Найвидатніші поети цієї епохи – Вергілій, Гораций та Овідій – стали класиками античної літератури. Головним родом римської літератури стає епос – велика і монументальна форма. Навіть ліричні поети (такі як Гораций та Овідій) не писали окремих віршів, а укладали їх у великі збірки, об'єднані однією темою.

Найбільшою заслугою Вергілія та Горация стало впорядкування літературної латинської мови. Вони реформували поетичні розміри, зробивши вірші чіткими й енергійними, і замінили складні синтаксичні конструкції, притаманні попередньому стилю, на короткі, ніби карбовані, фрази, якими згодом почала славитися вся римська поезія, – кожен рядок часто сприймається як афоризм.

Питання для самоконтролю:

1. У чому сенс так званої «нової моралі», яка утверджувалася за часів правління імператора Октавіана Августа?
2. Гораций писав: «За привидом свободи водив нас відчайдушний Брут». Як ви розумієте ці слова?

3. Який зміст вкладав Горацій у поняття «золотої середини» в житті і творчості?
4. Що нового вніс у жанр елегії Овідій?
5. Наведіть приклади перетілень-метаморфоз з поеми Овідія, що ілюструють задум автора: Гармонія виникла з Хаосу.

ТЕМА 2.4. Література пізньої Античності й початку середніх віків. Римська сатура. Ювенал, Марціал, Петроній, Апулей.

Період від смерті Августа до кінця правління імператора Траяна у 117 р. історики назвали **посткласичним або «срібним століттям»** римської літератури. В цей період у літературі розвивається **сатуричний** напрям, представники якого орієнтувалися на сатуру – поширений в римській культурі вид літературної творчості національного походження. До сатуричного напрямку в літературі відносять поетів Ювенала, Марціала, прозаїків Петронія, Апулея та інших.

Саме слово сатура означає «суміш», «мішанина». Сатура розробляла теми повсякденної і низької реальності. Персонажі сатури – прості люди, взяті з життя, які не ставлять перед собою ніяких високих ідеалів. Мова сатури імітує невимушену розмову, то спокійну і розважливу, то пристрасну. У сатурах присутня стихія житевого емпіризму, зображувального натуралізму.

Традиціями сатури яскраво позначена поетична творчість **Марка Валерія Марціала (40-104 рр.)**, який був одним із найоригінальніших римських поетів, неперевершеним майстром епіграми, що обезсмертила його ім'я.

Головну спадщину Марціала складають 12 книг епіграм на найрізноманітніші теми, взяті поетом з навколишнього життя. Добір тематики відповідав смакам автора: всупереч установленій традиції Марціал не визнавав творів, що мали своєю основою міфи або якісь історичні події минулого, вважаючи їх нежиттєвими, непотрібними сучасникові, зануреному у повсякденні справи. Поет поставив за мету розповідати про дрібні, але правдиві факти життя. Водночас поет малює низку типових образів представників клієнтури – поетів, лікарів, філософів, цирюльників, шукачів спадщини, мисливців за багатими жінками, заздрісників, скнар, лестунів, головна мета яких – збагачення за рахунок іншого. Творчість Марціала віддавна відома в Україні. Її використовували автори українських поетик XVII – XVIII ст.

Децим Юній Ювенал (бл. 60–127) був видатним римським поетом-сатириком. Свої сатири Ювенал почав писати тільки при імператорові Траяні. 16 сатир поета розділяються на 5 книг. Девізом творчості Ювенала могли б бути

його власні слова «Обурення створює вірш». У своїй критиці розбещеності й аморальності він досягає пафосу християнських проповідників, коли пише, що «всякий порок вже до межі дійшов».

Яскраво представлена сатура в прозових жанрах. Римський роман як зразок сатуричної прози відрізняється від грецького тим, що він не намагається естетизувати життя чи виявити в ньому дію якихось закономірностей. Відсутній у ньому і будь-який зв'язок з міфологією. Проте римський сатуричний роман не можна вважати зліпком з пізньоримського життя, бо сатура схильна до контрастних зіставлень, любить гру ефектів, несподівані й анекдотичні ситуації, шарж і карикатуру.

Усі позначені риси можна знайти у романі **Петронія «Сатирикон» (тобто «Книга сатур»)**. **Гай Петроній Арбітр (д/н – 66)** є автором одного-єдиного пригодницько-сатуричного роману, у якому йдеться про мандри двох декласованих волоцюг – Енколпія та його супутника, вродливого юнака Гітона.

Персонажі Петронія зустрічаються з такими самими, як і вони, волоцюгами, злодіями, чаклунами, воїнами, рабами та звідниками, їм доводиться бувати на площах і в кублицях розпустити. Вони теж причетні до кохання, але його покровителем є вже не прекрасна Афродіта, а другорядний хтивий божок Пріап.

Серед подій головне місце належить докладному описові бенкету Трімальхіона. Петроній створив надзвичайно типовий і колоритний образ колишнього раба-вільновідпущеника Трімальхіона, котрий шляхом спекуляцій і темних оборудок неймовірно збагачується.

Петроній не відходить від історичної правди. У I ст. н. е. стару аристократію почала витісняти нова, молода знать. Петроній ставиться до неї із презирством аристократа, саркастично висміює, але показує і те позитивне, що було у цієї «нової еліти».

З настанням ери християнства твір Петронія спочатку загубився, але був знайдений і надрукований в 1664 році. Трімальхіон став «світовим типом», втіленням вульгарності у поєднанні з претензіями на шляхетність. Його яскраве відлуння можна знайти у образі пана Журдена («Міщанин-шляхтич» Мольєра).

Люцій Апулей (бл. 124–180) народився у місті Мадавр на території сучасного Алжиру. Зі створених Апулеєм літературних творів до нашого часу збереглося лише декілька. Це роман «Метаморфози в XI книгах», «Апологія, або Промова на захист самого себе проти звинувачення у магії», збірка уривків промов і риторичних декламацій під назвою «Флоріди» («Квітник»).

Славу письменника Апулей здобув романом «Метаморфози або Золотий осел». У творі розповідається історія заможного і розбещеного юнака Лукія, котрий через плутанину з магічними напоями перетворився на віслюка. Пройшовши через низку трагікомічних випробувань, усвідомивши всю нікчемність і аморальність свого попереднього існування, Лукій повертає собі людську подобу і відроджується до нового життя.

Творові притаманна казкова ситуація і новелістична композиція: на головну сюжетну лінію нанизуються численні «вставні» новели, які являють собою розповіді різноманітних персонажів про найрізноманітніші сторони людського буття. Ці сюжети увійшли до усної словесності середньовічного міста, а через неї до творів Бокаччо, Рабле, Шекспіра і Сервантеса. Продуктивним для прози нового часу виявився і новелістичний тип композиції «Золотого осла» (розповіді грішників у «Божественній комедії» Данте, розповіді героїв Бокаччо та Чосера, «вставні новели» у «Дон Кіхоті» Сервантеса тощо).

Яскравим епізодом роману є казка про Амура і Психею, яка має алегоричний характер і відповідає головній ідеї твору про падіння та відродження людської душі.

Після занепаду античності, створені нею духовні цінності були забуті на багато століть. У добу Відродження вони у синтезі з християнською духовністю стали основою нової європейської культури.

Питання для самоконтролю:

1. Які суспільні явища у Римській імперії стали причиною виникненню сатурнського напрямку у літературі?
2. Які якості епіграм Марціала принесли поетові славу?

3. Поясніть у чому полягає відмінність між грецьким елліністичним романом та сатиричним римським?
4. Про що розповідається у казці про Амура і Психею (роман Апулея «Метаморфози або Золотий осел»)?
5. Доведіть твердження І. Франка про те, що антична культура і література «й досі не перестали запліднювати нашого духа й творять непохитну основу нашої цивілізації».

РОЗДІЛ 3. Теми і плани практичних занять

Практичне заняття №1

Міфи стародавньої Греції

План

1. Міф як світоглядно-естетичний феномен.
2. Міфи Давньої Греції у історичному розвитку.
3. Міфи про походження світу, зміну поколінь богів.
4. Давньогрецькі герої та їх подвиги: Персей та Медуза Горгона; Геракл: народження та 12 подвигів; Тесеї та його подорож на Крит; похід аргонавтів за золотим руном, Ясон та Медея;
5. Антична міфологія та її відображення у світовій культурі.

Завдання для самостійної роботи:

1. Наведіть основні категорії міфів. Випишіть приклади давньогрецьких міфів, що належать до кожної з категорій.
2. Подумайте, які міфи ви рекомендували б для шкільного вивчення?
3. Розробіть питання до кросворду: «Олімпійські боги».

Література:

1. Антична література: Хрестоматія. К.: Промінь, 2006. 473 с.
2. Кун М.А. Легенди і міфи Давньої Греції. Харків: Фоліо, 2007. 468 с.
3. Міфи Давньої Греції. Твори давньогрецьких авторів: Навчальний посібник. У 2-х книгах. / Упорядк., передмова і коментарі Чічановського А.А. К.: Акцент, 2004. Кн. 1. 312 с.
4. Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Антична література: підручник. Вид. 3-тє. К.: Либідь, 2008. 634 с.
5. Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Світ міфів та легенд Еллади: Навч. Посібник. К.: Либідь, 2007. 384 с.
6. Підлісна Г. Н. Антична література для всіх і кожного. К.: Акцент, 2003. 126 с.
7. Словник античної міфології. К.: Вища школа, 1989. 397 с.
8. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література: Від античності до початку XIX ст.: Іст.-естет. нарис. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 360 с.

Практичне заняття №2

Традії та новаторство поем Гомера «Іліада» та «Одіссея»

План

1. Гомер та гомерівське питання у наші дні.
2. Троянський цикл міфів як основа поем Гомера.
3. Тема, сюжет і композиція «Іліади».
4. Тема, сюжет і композиція «Одіссеї».
5. Образи Ахілла, Гектора, Одіссея.
6. Жіночі образи поем (Андромаха, Пенелопа, Навсікая).
7. Образи богів і богинь у поемах.
8. Художні особливості епосу Гомера (порівняння, повторення, ретардація, ретроспекція, описи матеріальних речей).

Завдання для самостійної роботи:

1. Знайдіть в «Іліаді» свідчення того, що автор засуджує війну та її жорстокість. Підготуйте виразне читання відповідних уривків з поеми.
2. Складіть простий план переліку подій у поемі «Одіссея».
3. Підготуйте матеріали презентації для учнів 9 класу на тему «Поєми Гомера у світовому образотворчому мистецтві»

Література:

1. Гомерова «Одіссея» та її місце у світовій літературі / К.С. Забарилло // Гомер. Одіссея. Харків: Фоліо, 2001. С. 3 – 29.
2. Забарилло К.С. Гомерова «Одіссея» та її місце у світовій літературі // Гомер. Одіссея. – Х., 2001. – С. 3-29.
3. Кун М.А. Легенди і міфи Давньої Греції. Харків: Фоліо, 2007. 468 с.
4. Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Антична література: підручник. Вид. 3-тє. К.: Либідь, 2008. 634 с.
5. Підлісна Г. Н. Антична література для всіх і кожного. К.: Акцент, 2003. 126 с.
6. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література: Від античності до початку ХІХ ст.: Іст.-естет. нарис. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія, 2007. 360 с.

Практичне заняття №3

Художні особливості давньогрецької лірики

План

1. Причини виникнення поезії. Значення поняття «лірика». Лірика та епос.
2. Жанрові різновиди давньогрецької лірики.
3. Елегійна лірика: загальна характеристика, теми й мотиви, представники (Каллін, Тіртей, Солон, Мімнерм, Феогнід);
4. Ямбічна лірика: виникнення, загальна характеристика. Основні мотиви ямбів Архілоха.
5. Мелічна лірика:
 - а) загальна характеристика монодійного мелосу;
 - б) Алкей: теми й мотиви поезії;
 - в) поетична образність поезії Сапфо;
 - г) основна спрямованість творів Анакреонта;
 - д) жанрові різновиди хорového мелосу (Івік, Алкман, Піндар, Вакхлід).

Завдання для самостійної роботи:

1. Виписати в зошит та вивчити значення термінів та понять: лірика, епос, елегія, ямб, меліка, ода, епіталама, дифірамб, ембартерій, анакреонтика.
2. Порівняйте поетичний образ серця в ліриці Архілоха (вірш «Серце, серце! Біди люті звідусіль тебе смутять...») та поезії Сапфо (вірш «Жереб мені випав такий, серцем палким любити...»). Чим вони відрізняються і чому?
3. Порівняйте поняття «поетичний переклад» і «переспів», звертаючись до рядків поезії Алкмана, зроблених відомими поетами: «Сплять усі верховини гірські//Й стрімчасті скелі... (Г. Кочур); «На всі вершини ліг супокій...» (Й.В. Гете)

Література:

1. Антична література: Хрестоматія. К.: Промінь, 2006. 473 с.
2. Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах. Хрестоматія/Укладач В. Маслюк. Львів: Світ, 2000. 328 с.
3. Зеров М. Твори в двох томах. К.: Дніпро, 1990. 385 с.

4. Золоте руно. З античної поезії: Збірка. К.: Веселка, 1985. 318 с.
5. Міфи Давньої Греції. Твори давньогрецьких авторів: Навчальний посібник. У 2-х книгах. / Упорядк., передмова і коментарі Чічановського А.А. К.: Акцент, 2004. Кн. 1. 312 с.
6. Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Антична література: підручник . Вид. 3-тє. К.: Либідь, 2008. 634 с.
7. Підлісна Г. Н. Антична література для всіх і кожного. К.: Акцент, 2003. 126 с.

Практичне заняття №4

Давньогрецький театр

План

1. Виникнення, художні особливості та функції давньогрецького театру.
2. Есхіл, Софокл, Евріпід, Арістофан і їх роль у розвитку давньогрецького театру.
3. Міф про Прометея у зображенні Есхіла.
4. Проблематика трагедії Софокла «Антигона».
5. Новаторство трагедії Евріпіда «Медея».
6. Особливості сміхової культури Арістофана (комедії «Жаби», «Хмари»).

Завдання до самостійної роботи:

1. Проілюструйте на прикладах з трагедії Есхіла «Прометей закутий», що хор дає оцінку діям героїв та є рупором авторської думки.
2. Наведіть приклади з давньогрецької драматургії, у яких підтверджується думка філософа Протагора: «Людина є мірою всіх речей».
3. Підготуйте вступну лекцію для учнів 9-го класу на тему: «Сміх – головний герой комедій Арістофана».

Література:

1. Антична література, Хрестоматія /Упорядник О. І. Білецький. К.: Рад. Школа, 1968.
2. Білецький О. Неповторний Арістофан / О. Білецький // Арістофан. Комедії. Х.: Фоліо, 2002. С. 3 – 18.

3. Зарубіжна література ранніх епох. Античність. Середні віки. Відродження / За ред. Ф.І.Прокаєва. К.: Просвіта, 1994. 265 с.
4. Міфи Давньої Греції. Твори давньогрецьких авторів: Навчальний посібник. У 2-х книгах. Книга 1. / Упорядк., передмова і коментарі Чічановського А.А. – К., 2004.
5. Пащенко В.І. Еллінський театр і його уславлені трагічні поети // Давньогрецька трагедія. К.: Дніпро, 1981. С. 5 – 24.
6. Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Антична література: підручник. Вид. 3-тє. К.: Либідь, 2008. 634 с.
7. Підлісна Г. Н. Антична література для всіх і кожного. К.: Акцент, 2003. 126 с.
8. Содомора А. До глибин людської душі / А. Содомора // Евріпід. Трагедії. К.: Основи, 1993. С. 5 – 20
9. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література: Від античності до початку ХІХ ст.: Іст. – естет. нарис. К.: Акцент, 2007. 119 с.

Практичне заняття № 5

Байки Езопа і Федра

План

1. Історія виникнення жанру байки у Давній Греції.
2. Байкар Езоп. Тематика байок і своєрідність «езопової мови».
3. Федр. Традиції і новаторство римського байкаря.
4. Поширення жанру байки у світовій та українській літературах.

Завдання до самостійної роботи:

1. З'ясуйте, про яку байку йде мова у вірші італійського письменника Джанні Родарі. Поміркуйте, за що він просить вибачення:
Прощу пробачення, байко антична:
Мурашка скупа не така симпатична,
От коник співучий – до серця мені, –
Не продає, а дарує пісні.

2. Підготуйтеся до виразного читання байок Езопа, Федра, Лафонтена, Л.Глібова.
3. Зробіть порівняльну таблицю байки «Вовк та ягня» Федра, Езопа і Глібова.

Література:

1. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2-х т./ За ред.. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2005.
2. Корж Н.Г. Із скарбниці античної мудрості. К.: Веселка, 1988. 264 с.
3. Лісовий І.А., Ревеко К.А. Античний світ у термінах, іменах і назвах: Словник-довідник з історії та культури Давньої Греції та Риму. К.: Вища освіта, 1988. 342 с.
4. Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Антична література: підручник. Вид. 3-тє. К.: Либідь, 2008. 634 с.
5. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література: Від античності до початку ХІХ ст.: Іст.-естет. нарис. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія, 2007. 360 с.

Практичне заняття №6

Вергілій та епічна поема «Енеїда»

План

1. Творчість Вергілія у контексті римської літератури.
2. Міфологічна та історична основи поеми Вергілія «Енеїда».
3. Традиції Гомера та новаторство Вергілія у поемі.
4. Орази богів та героїв поеми.
5. Особливості художнього стилю поеми.
6. Літературна доля «Енеїди» Вергілія у подальші часи.

Завдання для самостійної роботи:

1. Напишіть цитатний план до образів Енея та Дідони.
2. Порівняйте ідеальні образи воїнів – Енея (із «Енеїди» Вергілія) та Ахілла (з «Іліади» Гомера). Чим відрізняється ахеець Ахілл від троянця Енея? Відповідь аргументуйте прикладами.

3. Підготуйте список обладнання та підберіть епіграф до інтегрованого уроку-семінару компаративного аналізу художніх творів для учнів 9-го класу на тему «Традиції наслідування у світовій літературі. Перлина давньогрецької поезії «Енеїда» Вергілія та перший твір української літератури «Енеїда» І.П. Котляревського.

Література:

1. Зарубіжна література ранніх епох. Античність. Середні віки. Відродження / За ред. Ф.І.Прокаєва. К.: Просвіта, 1994. 265 с.
2. Маркевич Т. В. Твори Вергілія і Котляревського серед духовних надбань людства // Всесвіт. літ. в середніх навч. Зкладах. 2000. № 6. С. 37-42.
3. Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Антична література: підручник. Вид. 3-тє. К.: Либідь, 2008. 634 с.
4. Підлісна Г. Н. Антична література для всіх і кожного. К.: Акцент, 2003. 126 с.
5. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література: Від античності до початку ХІХ ст.: Іст.-естет. нарис. – К., 2007. 360 с.

Практичне заняття №7

Горацій та Овідій як поети «золотої доби» давньоримської літератури

План

1. Горацій – класик римської літератури.
2. Тематика та поетика од Горація.
3. Загальна характеристика творчості Овідія.
4. Своєрідність трансформації міфу у «Метаморфозах» Овідія.
5. Вплив творчості Горація та Овідія на розвиток світової літератури.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізуйте вірш Горація «До Вергілія» у перекладі Мирона Борецького. Визначте тему вірша.

2. Випишіть антитези з поеми Овідія «Метаморфози» («Чотири покоління людей»), що характеризують різні покоління людей та прокоментуйте їх.
3. Наведіть приклади популярності Горація та Овідія в українській літературі.

Література:

1. Зарубіжна література ранніх епох. Античність. Середні віки. Відродження / За ред. Ф.І.Прокаєва. К.: Просвіта, 1994. 265 с.
2. Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Антична література: підручник. – Вид. 3-тє. – К., 2008
3. Підлісна Г.Н. Антична література для всіх і кожного. – К., 2003.
4. Содомора А. Горацій і його поетична творчість // Горацій. Твори. – К.: Дніпро, 1982.
5. Содомора А. Дві барви часу Публія Овідія Назона // Овідій. Любовні елегії. Мистецтво кохання. Скорботні елегії. – К.: Основи, 1999. – С. 5-32
6. Содомора А. Співець одвічних перевтілень // Овідій. Метаморфози. – К.: Дніпро, 1985. – С. 5-14
7. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література: Від античності до початку ХІХ ст.: Іст.-естет. нарис. – К., 2007. 360 с.

РОЗДІЛ 4. Тематика самостійних робіт

Теми рефератів (презентацій)

до першого модульного контролю

1. Духовні цінності античної літератури.
2. Естетична неповторність античної літератури.
3. Основні етапи соціального, економічного та культурного розвитку античного суспільства.
4. Міфологія як животворне джерело античного мистецтва.
5. Давньорецький міф у історичному розвитку.
6. Рецепція міфу про (міф за вибором студента) у світовій літературі та мистецтві.
7. Специфіка вивчення давньогрецьких міфів у школі.
8. Гомерівське питання у сучасному літературознавстві.
9. Тема гуманізму в поемі Гомера «Іліада».
10. Постійні епітети як засіб характеристики героїв в епопеях Гомера.
11. Епічний гіперболізм і фантастика в поемі Гомера «Одіссея».
12. Богині та героїні в поемі Гомера «Одіссея».
13. Уславлення хліборобської праці у дидактичному епосі Гесіода «Труди і дні».
14. Функції вставних сюжетів у поемі Гесіода «Труди і дні».
15. Розвиток ораторського мистецтва Греції: види красномовства, художні прийоми.
16. Вчення Платона про два світи.
17. Ставлення Платона до поезії та мистецтва.
18. Характерні риси героїко-патріотичних елегій Тіртея.
19. Роль образів-символів у поетичній творчості Алкея.
20. Тема кохання у творчості Сапфо і Анакреонта.
21. Ідейний зміст трагедії Есхіла «Прометей Закутий».
22. Мотиви прометеїзму в українській літературі.
23. Новаторське переосмислення міфологічної легенди в трагедії Евріпіда «Медея».

24. Контраст і паралелізм як художній прийом в трагедії Софокла «Антигона».
25. Проблематика комедій Аристофана.
26. Роман Лонга «Дафніс і Хлоя»: обґрунтування жанру та жанрової своєрідності.
27. Розвиток грецької історіографії у творчості Геродота.
28. Відображення теорії мистецтва античного світу в «Поетиці» Аристотеля.
29. «Порівняльні життєписи» Плутарха як новий жанр античної літератури.
30. Любовна автобіографія Катулла та її вплив на творчість поетів нового часу.

Теми рефератів (презентацій)

до другого модульного контролю

1. Особливості розвитку римського суспільства і літератури.
2. Міфологія давніх римлян.
3. Розвиток римського театру.
4. Плавт як комедіограф римського плебсу.
5. Майстерність зображення характерів та психологічний аналіз в комедії Теренція «Свекруха».
6. Значення інтриги в комедії Плавта «Псевдол», засоби створення комічного ефекту
7. Цицерон – найвизначніший представник римської філософії та красномовства.
8. Філософська основа поеми Лукреція «Про природу речей».
9. Образ Медеї в трагедіях античних авторів (за драмами Евріпіда та Сенеки).
10. «Золотий вік Августа» в Римі – його відображення в одах Горація.
11. Риси протохристиянства у поемі Вергілія «Енеїда».
12. Історичні праці Таціта.
13. Жіночі образи у поемі Гомера «Іліада» та поемі Вергілія «Енеїда».
14. Розквіт римської любовної елегії у творчості Тібулла і Проперція.
15. Мотив «*carpe diem*» у творчості Горація.
16. Тематика ранніх творів Горація (еподи і сатири).
17. Теоретичні засади римського класицизму у «Посланні до Пісонів» Горація.

18. Мотиви Горацієвої поезії у ліриці Максима Рильського.
19. Своєрідність байок Федра.
20. Сатири Ювенала та Горація: подібність та відмінність.
21. Майстерність психологічного перетворення у циклі Овідія «Послання героїнь».
22. «Мотив трагічного перетворення» у «Метаморфозах» Овідія.
23. Автобіографічні мотиви у «Сумних елегіях» Овідія.
24. Творчість Ювенала – реакція на римську дійсність «срібного віку».
25. Відбиття римського життя в епіграмах Марціала.
26. Роман Апулея «Метаморфози, або Золотий осел» і нові вірування.
27. Буколічні мотиви, наслідування традицій Феокрита в романі Лонга «Дафніс і Хлоя».
28. Тема античності у творчості Т.Г. Шевченка.
29. М. Зеров і антична література.
30. Античні мотиви у ліриці Ліни Костенко.

РОЗДІЛ 5. Методичні рекомендації до написання та оформлення рефератів

Реферат є видом самостійної роботи студента. Це індивідуальна дослідницька робота у формі доповіді, написаної на основі критичного огляду літературних та інших джерел. Для його підготовки використовують невелику кількість джерел.

У рефераті оглядово розглядають певну наукову проблему. Автор реферату подає у ньому думки науковців з приводу означеної проблеми: літературного явища, періоду, літературного твору. Однак у роботі потрібно висвітлити не тільки найголовніше з обраної теми, але й дати власну оцінку та зробити висновки.

Текст роботи може бути набрано на комп'ютері або написано від руки на листах формату А 4. Загальний обсяг роботи не повинен перевищувати 10 аркушів (якщо текст набрано на комп'ютері) та 12 аркушів (для рукописного тексту) і не повинен перевищувати максимальну межу.

Якщо текст роботи набирається на комп'ютері, необхідно дотримуватись наступних вимог до її оформлення:

- 1.Розмір шрифту – 14 кеглем.
- 2.Відстань між рядками – 1,5 інтервала.
- 3.Параметри сторінки – формат А 4.
- 4.Розташування – книжне.

Верхній, нижній берег – 20мм., лівий берег – 20мм., правий берег – 20мм.

Реферат має чітку структуру і складається з таких частин: титульний аркуш; зміст (план); вступ; основна частина; висновки; список використаних джерел (перелік посилань); додатки (за необхідності).

Титульний аркуш є першою сторінкою реферату, який містить назву вищого навчального закладу, факультету, кафедри, де виконана робота; назву реферату; дані автора реферату та викладча, що керує роботою, назву міста, у якому виконано реферат, та рік виконання.

Зміст реферату подають безпосередньо після титульного аркуша, починаючи з нової сторінки. До змісту входять структурні елементи в такому

порядку: вступ; потім послідовно вказані назви всіх розділів, підрозділів, підпунктів (якщо вони є); висновки; список використаних джерел.

У вступі автор обґрунтовує актуальність теми (вказує причини вибору саме цієї теми, а не іншої, відповідає на питання, у чому полягає важливість та необхідність вивчення обраної проблематики), розкриває мету чи основне завдання реферату, дає короткий огляд літератури з теми (вказує імена науковців, зазначає назви їхніх наукових робіт у хронологічному порядку, у яких розглянуто аспекти обраної теми). Вступ необхідно починати з нової сторінки. Рекомендований обсяг вступу – до 1-ї сторінки.

Основну частину реферату (якщо дозволяє тема та обсяг реферату) зазвичай поділяють на підрозділи чи підпитання. В основній частині реферату автор послідовно, чітко й у логічній послідовності розкриває проблематику обраної теми. Основну частину реферату починають писати з нової сторінки. А от підрозділи чи підпитання в рефераті зазвичай не починають з нової сторінки.

У висновках автор робить узагальнення стосовно того наукового матеріалу, який було залучено до джерел реферату, коротко розкриває власне бачення проаналізованої в роботі проблеми, окреслює перспективи у вивченні теми чи вказує на суперечності або неоднозначності у трактуванні явища, розглянутого у рефераті. Висновок необхідно починати з нової сторінки. Рекомендований обсяг висновку – до 1-ї сторінки.

У списку використаної літератури (перелік посилань) необхідно в алфавітному порядку та за встановленими бібліографічними нормами подати точні назви усіх підручників, посібників, нарисів, статей, словників та ін., які були використані у процесі підготовки реферату.

Слід зазначити, що сьогодні, коли дуже широко застосовуються новітні електронні інформаційні джерела, необхідно максимально обережно ставитися до так званих «банків рефератів», які вони пропонують. У більшості випадків такі реферати мають низьку якість, містять суперечливі висновки, безліч фактичних, логічних, стилістичних, граматичних помилок, викривлюють цитати і прізвища історичних постатей. Крім того, подібні реферати не оформлені відповідним

чином і не витримані структурно. Студент, який механічно користується таким рефератом не може претендувати на високу оцінку.

Саме через це студенти повинні відповідально ставитися до використання подібної інформації і ретельно перевіряти її за допомогою інших, більш авторитетних, джерел.

Обов'язковим етапом роботи над рефератом є його захист, який також вважається різновидом самостійної роботи і передбачає коротке викладення студентом головного змісту свого дослідження та відповіді на запитання викладача та студентів. У ході захисту легко визначити ступінь обізнаності автора у досліджуваній темі та рівень його теоретичної підготовки, вміння публічно відстоювати власну точку зору. Відповідно до цих критеріїв і оцінюється реферат.

Написання та захист реферату є ґрунтовною підготовкою студентів до написання курсових, бакалаврських та магістерських робіт, наукових статей та до їхнього кваліфікованого захисту.

РОЗДІЛ 6. Методичні вказівки до створення презентацій.

Презентація є одним із видів самостійної роботи студента, який дозволяє останньому висловити свою думку, користуючись вербальними, графічними, звуковими, анімаційними та мистецькими засобами.

Під час створення презентації (з використанням програми PowerPoint) студент може на свій розсуд обирати структуру та дизайн слайдів, але вони мають бути оформлені грамотно й на належному науковому рівні. Зображення та текст повинні бути виразно видні. Оформлення має допомагати сприйманню матеріалу, а не відволікати слухачів.

Не варто поміщати в презентацію слайди, що містять лише текст чи багато тексту. Презентація зазвичай не повинна перевищувати 15–20 слайдів. Тло слайдів презентації бажано обрати одне для всієї презентації. Можна скористатися шаблонами, які містить програма. Бажано, щоб кольори схем, діаграм, малюнків були яскравішими за тло, а отже ліпше використовувати світле тло з невеликою кількістю декоративних елементів.

Бажано не використовувати складних прописних шрифтів, кегль шрифтів має бути не менше, ніж 24 пункти. В одному слайді доцільно вміщувати не більше, ніж 12-15 рядків тексту

Перед тим, як почати роботу над презентацією необхідно добре продумати титульний слайд та заголовок презентації. На титульному слайді вказують: тема лекції, ПІП автора (студент/ка) і керівника роботи.

З першого слайду аудиторія, як мінімум, повинна одразу зрозуміти, про що буде йти мова, а як максимум, зацікавитися обраною темою. Для слайдів вибирайте тільки найголовнішу інформацію та намагайтеся скоротити кількість слайдів до мінімуму. Один слайд – одна думка. Текст має містити прості речення. Дієслова мають бути в одній часовій формі.

Не забувайте про зв'язок між слайдами. Щоб ваша презентація створювала цілісне враження, між слайдами повинен бути зв'язок, тобто, кожен наступний слайд повинен бути пов'язаний із попереднім ідейним або логічним зв'язком. Не захоплюйтеся надміру ефектами та анімаціями. Перенасичення презентації

яскравою анімованою графікою та затяжними ефектами переходу між слайдами відволікає увагу від основної теми презентації та швидко втомлює слухачів.

У передостанньому слайді необхідно зробити чіткі висновки до яких ви прийшли в результаті вашого дослідження. Фінальний слайд повинен містити список літератури до теми вашої презентації.

Для того, щоб отримати вищу оцінку студент повинен захистити презентацію перед одногрупниками. Захист полягає у представленні самостійної роботи та відповіді на питання, які стосуються теми презентації

РОЗДІЛ 7. Орієнтовні питання до підсумкового контролю

1. Своєрідність античної літератури.
2. Етапи розвитку античної літератури.
3. Основні періоди розвитку давньогрецької міфології.
4. «Хтонічні чудовиська» давньогрецьких міфів.
5. Пантеон олімпійських богів: їх образи та функції.
6. Герої давньогрецьких міфів (Геракл, Ясон, Персей, Тесей).
7. Епічний ідеал людини-воїна в «Іліаді» Гомера.
8. Історичні та міфологічні причини виникнення греко-троянської війни.
9. Проблема античної родини: на прикладі образів Одиссея і Пенелопи.
10. Гомер – легендарний творець давньогрецького епосу.
11. «Гомерівське питання».
12. Ідейно-художній аналіз поеми Гомера «Одіссея».
13. Образи Ахілла, Агамемнона, Паріса та Гектора з гомерівської «Іліади».
14. Жіночі образи гомерівського епосу (богині, чарівниці, смертні жінки).
15. Побутовий і казковий елементи у «Одіссеї» Гомера.
16. Дидактичний епос Гесіода.
17. Жіночі образи давньогрецьких міфів.
18. Календарні міфи давніх греків.
19. Фіванський цикл міфів та його використання у грецькій трагедії (Есхіл, Софокл).
20. Міф про Прометея та його інтерпретація Есхілом.
21. Організація творчої діяльності грецького театру.
22. Виникнення грецької трагедії. Перші драматурги та їх твори.
23. Есхіл – «батько трагедії».
24. Проблематика трагедії Есхіла «Перси».
25. Особливості композиції та сюжету трагедії Есхіла «Орестея».
26. Основна проблематика трагедій Софокла.
27. Образ Антігони у трагедії Софокла.
28. Етико-естетичні погляди Еврипіда.

29. Жанрові особливості соціально-побутових драм Евріпіда.
30. Особливості поетики трагедій Евріпіда.
31. Конфлікт між суспільним і особистим в житті людини. Увага до сильних характерів у трагедіях Евріпіда.
32. Характеристика образу Медеї у трагедії Евріпіда.
33. Арістофан – «батько» комедії. Проблематика творчості.
34. Тема миру у комедіях Арістофана.
35. Елементи комічного у комедіях Арістофана.
36. Творча діяльність та проблематика поезій Сапфо.
37. Види грецької лірики.
38. Творчість Тіртея як зразок героїко-патріотичної лірики.
39. Своєрідність поезії Архілоха.
40. Творчість Анакреонта. Анакреонтична поезія.
41. Феогнід як представник філософсько-моралізаторської елегії.
42. Види античної прози.
43. Геродот про Скіфію (географічні дані, клімат, назви річок, поселень, описи обрядів, звичаїв, легенди про походження Скіфії та ін.).
44. Творчість Ксенофонта і Фулідіда.
45. Лукрецій і його дидактична поема «Про природу речей».
46. Новаторство творчості Теокріта.
47. Періодизація літератури Давнього Риму.
48. Особливості ранньої римської міфології.
49. Гай Юлій Цезар «Записки про Гальську війну» – художня обробка автобіографічного матеріалу. Повідомлення історичного та етнографічного характеру.
50. Постаць Августа та «золота доба» давньоримської літератури.
51. Пізньогрецький роман та його тематика.
52. Римський театр і його устрій.
53. Творчість Плавта.
54. Теренцій – комедіограф освіченої частини римського суспільства.

55. Проблематика комедій Менандра.
56. Арістотель про античне мистецтво.
57. Ціцерон як оратор і філософ.
58. Творчість Вергілія.
59. Значення «Буколік» Вергілія для європейської літератури.
60. «Георгіки» Вергілія (мотиви, образи, поетика).
61. Образ Енея з «Енеїди» Вергілія.
62. Поема Вергілія «Енеїда» як зразок патріотично-національного епосу.
63. Літературна спадщина Горація.
64. Тема поета та поезії у одах Горація.
65. «Послання до Пісонів» Горація та його вплив на розвиток літературознавчих досліджень.
66. «Любощів ніжний співець» – Овідій.
67. Новаторство «Любовних елегій» Овідія.
68. Психологічна майстерність Овідія у створенні жіночих образів у збірці «Героїди».
69. «Метаморфози» Овідія: композиція та проблематика поеми.
70. Тема кохання у «Метаморфозах» Овідія.
71. Особистість поета у «Сумних елегіях» та «Посланнях з Понта».
72. Розвиток байки у творчості Езопа та Федра.
73. Поетична творчість Марціала.
74. Відображення історичної реальності у трагедії Сенеки «Медея».
75. Своєрідність творчості римського сатирика Ювенала.
76. «Сатирикон» Петронія як зразок сатиричної прози.
77. Трімальхійон як «світовий образ».
78. Особливості композиції роману Апулея «Метаморфози або Золотий осел».
79. Проблематика та філософська ідея роману «Золотий осел» Апулея.
80. Сатиричне зображення дійсності у творах Лукіана.

РОЗДІЛ 8. Зразки модульних контрольних робіт

Модульна контрольна робота №1 із Зарубіжної літератури (Антична)

студ. 1 курсу _____ відділення _____ гр.

I варіант

1. Визначте хронологічні рамки античної літератури і сутність поняття «антична культура».
2. Що символізує міф про Федру, Атланта, Кассандру, Орфея, Тантала?
3. Які історичні події знайшли своє відображення у «Іліаді» та «Одіссеї» Гомера?
4. Поясніть значення крилатих слів і їх походження: Авгієві стайні; Загадка Сфінкса.
5. Назвіть значення і походження слів «трагедія», «антропоморфізм», «дифірамб».
6. Сутність конфлікту у трагедії «Антигона» Софокла.
7. Назвіть автора і жанр: «Труди і дні», «Жаби», «Іфігенія в Авліді», «Полюбовний суд».
8. Значення творчості Тіртея для давньогрецької літератури.
9. Порівняйте поезії Сапфо та Анакреонта. Поміркуйте, що зближує і що різнить цих поетів у ставленні до інтимних людських почуттів. Аргументуйте свою відповідь.

Модульна контрольна робота №2

із зарубіжної літератури (Антична)

студ. 1 курсу _____ відділення _____ гр.

3 варіант

1. Рецепція творчості Горация у світовій та українській літературі..

2. Сутність конфлікту у трагедії Еврипіда «Медея».

Тести

- 1) Як називається місце в Орку (Еребі, потойбічному світі), де знаходяться померлі від кохання – «ті, кого жаром жорстоке зв'ялило кохання /Немилосердне» - (Федра, Прокра, Еріфіла, Лаодамія, Дідона, Евадна, Пасіфая) в поемі Вергілія «Енеїда»: 1) Елісії 2) Поля смутку 3) Пустеля 4) Тартар 5) Тіністі гаї.
- 2) Що повинен виконати Еней, щоб увійти в Орк (потойбічний світ) у «Енеїді» Вергілія? Виберіть кілька відповідей: 1) знайти золоту гілку 2) скласти зброю 3) здійснити поховання Палінура 4) здійснити поховання Мізена 5) піймати двох віщих голубів.
- 3) У Пролозі до другої Книги Федр писав: «В _____. вчіться, добрі люди Для того байка штрика під ребро./ Щоб виправлять людські заблуди І похвалять красу й добро./ Хоч розповідь коротка й жартівлива, / Мета її ясна й правдива». Вставте пропущене прізвище.
- 4) Провідна ідея поеми Вергілія «Енеїда» – уславлення 1) доблесті й військових подвигів троянців 2) величі й могутності Римської держави 3) жертвності заради щасливого кохання 4) мужності й військової звитяги Енея
- 5) Чого забажали Філемон і Бавкіда від Юпітера та Сатурнія в поемі Овідія «Метаморфози»? Дайте кілька відповідей: 1) багато їжі 2) гарне житло 3) стати жерцями храму Юпітера і Сатурнія 4) мати дітей 5) померти в один день.
- 6) У поемі Овідія «Метаморфози» останньою з богів гріховну землю покидає: 1) Юнона 2) Венера 3) Астрея 4) Мінерва.
- 7) Кому з філософів належить думка про первинність матерії та про те, що мистецтво насамперед відтворює дійсність шляхом мімесису: 1) Геракліту 2) Парменіду 3) Платону 4) Арістотелю.
- 8) Виберіть потрібні відповіді. В основі жанру давньоримської сатури покладено : 1) вид їжі, виготовленої з різних продуктів 2) суміш чогось 3) бесіду, поетичну балаканину 4) уїдливі, викривальний вірш 5) роздуми про швидкоплинне життя 6) розповідь про кохання..
- 9) Якого римського комедіографа описує дана характеристика: «Він сполучає, з одного боку, відшліфовані сюжети нової аттичної комедії (Менандр), і, з іншого боку, грубу італійську ателлану, фарс, виступи жонглерів, танцюристів та мімів. Вони містили значну кількість буфонно-комічних сцен, декотрі з яких узагалі не були пов'язані з дією самої комедії і були лише допоміжним комічним засобом. У його переробці нова аттична комедія втрачає витонченість, чуттєвість і глибину, натомість набуває бурхливої життєрадісності та оптимізму, «силу сміху». Ця стихійна сила сміху («*vis comica*»), у поєднанні з народною свіжістю та яскравістю, і була запорукою слави комедіографа».
- 10) «Християнином до Христа» називають: 1) Овідія 2) Вергілія 3) Горация 4) Архілоха 5) Плавта.

РОЗДІЛ 8. Художні тексти, рекомендовані для читання

ДАВНЬОГРЕЦЬКА ЛІТЕРАТУРА

Гомер – «Іліада», «Одіссея»;

Гесіод – «Роботи і дні»;

«Батрахоміомахія або війна жаб і мишей»;

Тіртеї, Солон, Мімнерм, Феогнід, Архілох, Алкеї, Сафо, Анакреонт, Івік;

Алкман, Піндар, Вакхїлід. Лірика (за хрестоматією);

Езоп – вибрані байки;

Демосфен – «Друга промова проти Філіппа» чи «Про вінок»;

Платон – діалоги «Федон», «Федр», «Горгій» (за вибором);

Есхіл – «Перси», «Прометей закутий»;

Софокл – «Едіп-цар», «Антігона»;

Евріпід – «Медея», «Іпполїт»;

Арістофан – «Вершники», «Жаби», «Мир», «Лїсістрата»;

Арістотель – «Поетика»;

Менандр – «Відлюдник»;

Плутарх – «Порівняльні життєписи»;

Каллімах, Аполлоній Родоський, Феокріт – вибрана лірика;

Лонг – «Дафніс і Хлоя»;

Лукіан – «Діалоги богів» чи «Діалоги в царстві мертвих

ДАВНЬОРИМСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Плавт – «Хвальковитий воїн», «Скарб»;

Теренцій – «Брати», «Свекруха»;

Лукрецій – «Про природу речей»;

Цицерон – «Три трактати про ораторське мистецтво»

Катулл. Лірика (за хрестоматією);

Федр – вибрані байки;

Вергілій – «Буколіки», «Георгіки», «Енеїда»

Горацій – «Оди», «Еподи», «Сатири», «Послання»;

Овідій – «Метаморфози», «Героїди», «Мистецтво кохання», «Скорботні елегії»;

Сенека – «Федра» чи «Медея» (за вибором)

Петроній – «Сатирикон»;

Тібулл, Проперцій. Лірика (за хрестоматією);

Апулей – «Метаморфози, або Золотий осел»;

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Античний – давній, належний до Давньої Греції та Риму термін з'явився в епоху Відродження (відродження Античності). Межі IX ст. до н.е. – V ст. н.е.

Аед – мандрівний співець, виконавець давнього епосу.

Алкеєва строфа – найуживаніша строфа давньогрецького віршування, яка складається з чотирьох віршів; перший і другий вірш містять 11 складів, третій – 9, четвертий 10. До римського віршування запроваджена Горацієм.

Байка – короткий оповідний твір алегоричного, повчального характеру, іноді з окремим моральним висновком. Дійовими особами виступають тварини, неживі речі або містичні персонажі. Антична байка поділяється на дві групи: долітературна і літературна. Засновник жанру – Езоп, до байки звертались Федр, Енній, Луцій, Горацій.

«Бог із машини» – у ряді античних драм конфлікти вирішувалися з участю і втручанням у дію богів (Еврипід «Іфгенія в Тавриді»), актор, який грав бога, спускався на сцену за допомогою театральної машини. До нашого часу вираз «Бог з машини» зберігається у значенні довільного розв'язання драматичного конфлікту.

Буколіка – пасторальна поезія, походить з грецького фольклору зі свят на честь Артеміди. Як літературний жанр виникла в епоху еллінізму. Поширені легенди про Дафніса – міфологічного творця пісні пастухів, що оспівувала почуття самотнього кохання на тлі сільського пейзажу. Відомі автори буколів – Теокрит, Вергілій.

Гекзаметр дактилічний – найдавніший віршований розмір, яким написані епічні й дидактичні поеми, сатири, поетичні послання. Складається з шести дактилів, останній – неповний, кожен із чотирьох перших дактилів може замінюватися спондеєм.

«Гомерівські гімни» – умовна назва збірника, до якого увійшло 34 короткі твори епічного характеру, написані гекзаметром і присвячені богам. Поряд із поемами «Іліада» та «Одіссея» збереглися в рукописах візантійського періоду. За

змістом – переказ легенд, пов’язаних із заснуванням храмів чи впровадженням культів.

Еллінізм – епоха в історії Греції, Македонії, країн Східного Середземномор’я, Ірану, Середньої Азії. Хронологічні рамки охоплюють період від кінця завойовницьких походів Олександра Македонського (IV ст. до н.е.) до захоплення елліністичних держав Римом.

Епіграма – в давньогрецькій та римській літературах завершений по формі короткий вірш, присвячений якійсь події чи божеству. Розмір – елегія, дистих, ямбічний триметр.

Епілій – коротка оповідь на теми епосу, написана гекзаметром, розробляє міфологічні і любовні мотиви.

Епінікій – похвальна пісня на честь переможця у війні чи змаганнях (Піндар).

Епіталамій – весільна пісня, що виконувалася двома хорами перед шлюбною спочивальнею (Теокрит, Сапфо).

Епос – рід літератури. Великі епічні поеми створювалися на основі фольклорної пісенної творчості. Античному епосу властива метрична форма (гекзаметр), музичний супровід, використання постійних формул, усне побутування. Існує два різновиди епосу: героїчний та дидактичний

Кітара (кіфара) – один із найдавніших струнних щипкових музичних інструментів.

Комедія – жанр драми, у якому характери, ситуації, події постають у смішній, комедійній формі. Розрізняють комедію положень (інтрига) і комедію характерів. Комедія є сатиричною, гумористичною чи трагікомічною. Завдання – викликати сміх, спонукати до критичного сприйняття зображеної дійсності. В історії античної Греції вирізняють три етапи розвитку комедії: 1) Давня аттична комедія – позбавлена інтриги, переповнена еротичними жартами, фольклорною фантастикою (Арістофан); 2) Середньоаттична комедія приділяє увагу пародійно-міфологічним темам і сюжетам (Алексід); 3) Новоаттична комедія розвиває реально-побутові сюжети (Менандр). Римська комедія успадкувала

ознаки новоаттичної комедії і розвивалася у двох різновидах паліата (грецький плащ) і тогата (римський одяг). У Римі втрачено початкове розуміння комічного і комедія стала лише починатися сумно, а завершуватися радісно.

Пентаметр – вірш, що складається з подвоєного напівгекзаметра. Сапфічна строфа – поєднання з чотирьох рядків, перші 3 вірші – 11 складів, четвертий – з 5.

Сатирівська драма – п'єса на міфологічний сюжет з обов'язковим хором сатирів (демони родючості і силени). Обов'язкова четверта вистава під час змагань драматургів у якій герої потрапляють у комічні обставини (Еврипід «Кіклоп»).

Спондей – стопа з двох складів.

Стасим – пісня хору в трагедії, між епізодами, протилежний пародові (виходу хору). Не рухаючись з місця хор зі Стасиму розпочинав і завершував окремі акти трагедії.

Театр – первісно, місце урочистостей на честь Діоніса, споруда для драматичних вистав: півколом місце для глядачів; місце для виступу акторів і хору, оркестру; сценічна будівля – скена. Трагедія – драматичний жанр, сповнений патетики, що відтворює трагічну колізію героїчних персонажів з трагічним її завершенням (загибель сил добра). Призначення трагедії – «очищення через співчуття та острах» (Арістотель). Походження жанру пов'язане з обрядом поховання володаря (царя) і з культом Діоніса. У творчості поетів класичного періоду грецької культури трагедія набула філософських висот (Есхіл, Софокл, Евріпід). У грецькій трагедії хор виконувався дорійським діалектом, а діалоги – аттичним. У римській трагедії використовувались грецькі костюми і лише історичний додаток (претекстата) у римських. У Римі з'являється трагедія для читання, а не для сцени.

Хор – група людей, що брала участь у культових обрядах і театральних виставах, виконуючи складні танці і пісні. Види хорової лірики у дорійців: просодія (процесійний спів); гіпорхема (танцювальний); трен (поховальний); пеан (поховальний на честь Аполлона); дифірамб (поховальний на честь Діоніса). У трагедії хор складався з 12, потім з 15 осіб під керівництвом корифея, який

виконував речитативні куплети, виступав від імені суспільної думки. У комедії хор налічував 24 особи, але його роль була слабша.

Хорегія – суспільний обов’язок афінських громадян – упорядкування хору.

Міф – форма свідомості давніх людей, первісна форма духовної культури людства, яка передавала в усній формі світорозуміння і світосприйняття, пояснення явищ природи, обожнення матеріального світу. Міф складається із оповідної частини (міфологічна історія, етнографічні дані) та сакральної таємниці світоустрою, пов’язаної з культом, магією, містеріями. Міфологія – наука про міфи, їх класифікацію, зібрання міфів окремого народу.

Елегія – двовірш, що складається з гекзаметра і пентаметра (п’ятистопник), пентаметр двічі повторював першу частину гекзаметра до цензури. Перехідний розмір від епосу до лірики, гнучкий, пов’язаний з фольклорно-обрядовими традиціями, містить повчальний елемент; за тематикою різноманітний: патріотичні, філософські, інтимні проблеми, прославлення військової доблесті.

Еллін – цар Фесалії, онук Прометея, син Девкаліона, пращур еллінів.

Поліс – особлива форма соціально-економічної і політичної організації суспільства в античній Греції. Місто-держава вільних громадян форма правління – аристократія чи демократія, відомі аграрні (Спарта), аграрно-ремісничі (Афіни) або торгово-ремісничі (Коринф) поліси.

Ямб – жартівливо-веселі пісні, що походять з культу Деметри, відповідають ритмові розмовної мови. Найпоширеніший шестистопний ямбічний або хореїчний вірш (короткий – довгий, або довгий – короткий склади) найвідоміший співець ямбів – Архілох.

РОЗДІЛ 11. Джерельна база

Базова

1. Антична література: навчальний посібник /Ковбасенко Ю.І., К: Київ, університет імені Бориса Грінченка, 2012. 248 с.
2. Антична література: Хрестоматія. К.: Промінь, 2006. 473 с.
3. Антична міфологія / Елен Лапорт, Колетт Естен. Переклад з франц. К.: Махаон-Україна, 2007.
4. Від античності до класицизму: Хрестоматія. К.: УАВЗЛ, 2003. 693 с.
5. Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах: Хрестоматія. Львів: Світ, 2000.
6. Дамоклів меч. Антична новела; Упор., з давньогр. і лат. Перекл. Й.Кобів та Ю.Цимбалюк; Передм. Й.Кобова; Прим. Й.Кобова та Ю.Цимбалюка. К.: Дніпро, 1984. 285 с. (Вершини світ. письменства. Т.49).
7. Зарубіжна література:курс лекцій / укладач П.Г. Калантаєвська. Суми: Сумський державний університет. 2017. 234 с.
8. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2-т. / за ред.. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2005.
9. Зеров М.К. Твори: В 2 т. Т. 1.: Поезії. Переклади. / Упор.: Г.П. Кочур, Д.В. Павличко. К.: Дніпро, 1990. С. 128–383.
10. Золоте руно: Зібрання перекладів античних поетів. К., 1985.
11. Ковбасенко Ю. І. Антична література: навч. посіб. / Ю. І. Ковбасенко. Київ: Вид. «Університет» КМПУ, 2009. 128 с.
12. Кун М.А. Легенди і міфи Давньої Греції. Харків: Фоліо, 2007. 468 с.
13. Лісовий І.А. Античний світ у термінах, іменах і назвах: Довідник з історії та культури Стародавньої Греції і Риму. Львів: Вид-во при ЛДУ, вид. об'єднання «Вища шк.», 1988. 199 с.
14. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. К.: ВЦ «Академія»,1997. 752 с.
15. Лонг. Дафніс і Хлоя// Пізній еллінський роман. За ред. М.І. Борецького. Дрогобич: Коло, 2004 (серія«Бібліотека античної літератури»).

16. Міфи Давньої Греції. Твори давньогрецьких авторів: Навчальний посібник. У 2-х книгах. / Упорядк., передмова і коментарі Чічановського А.А. К.: Акцент, 2004. Кн. 1. 312 с.
17. Насмінчук Г. Й. Зарубіжна література ранніх епох: Античність, Середньовіччя, Відродження: навч. посіб. / Г. Й. Насмінчук. Кам'янець-Подільський : Рута, 2013. 211 с.
18. Панченко В.І. Культура Стародавнього Риму: Р. VI // Історія світової культури: Навч. посібник/ Кер. авт. кол. Л.Т.Левчук. 2-е вид., перероб і доп. К.: Либідь, 1999. С. 139–185.
19. Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Антична література: підручник. Вид. 3-тє. К.: Либідь, 2008. 634 с.
20. Підлісна Г. Н. Антична література для всіх і кожного. К.: Акцент, 2003. 126 с.
21. Поліщук Л. Б. Історія зарубіжної літератури. Античність. Середні віки. Відродження : навч.-метод. посіб. / Л. Б. Поліщук. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. 156 с.
22. Словник античної міфології. Укл. І.Я.Козовик, О.Д.Пономарів. К.: Вища школа, 1989. 397 с.
23. Султанов Ю.І. У світі античної літератури: Посібник для вчителя. Харків: Веста: Видавництво «Ранок». 2002. 112 с.
24. Усі зарубіжні письменники / Упоряд. О. Д. Міхільов та ін. Харків: ГОРСІНГ ПЛЮС, 2006 .
25. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література від античності до початку ХІХ сторіччя: Історико-естетичний нарис. К.: КМ Академія, 2007. 360с.

Додаткова

1. Білецький О. Було колись над Іліоном // Гомер. Іліада. Харків: Фоліо, 2016. С. 3 – 25.
2. Білецький О. Неповторний Арістофан // Арістофан. Комедії. Х.: Фоліо, 2012. С. 3 – 18.

3. Блум Г. Західний канон. Книги на тлі епох/ Пер. з англ. під загальною редакцією Р. Семківа. К.: Факт, 2007. 720 с.
4. Веприняк Д.М. Світова література. 5-8 класи. К., 1993.
5. Забарило К.С. Гомерова «Одіссея» та її місце у світовій літературі // Гомер. Одіссея. Х.: Фоліо, 2001. С. 3 – 29.
6. Ісаєва О. О. Вивчення літератури в цифрову епоху: про реалії сьогодення і перспективи в майбутньому. Всесвітня література в школах України. 2016. № 1 (415).
7. Костенко Ліна. Триста поезій. Вибрані вірші. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2021, вид. 21-ше. 416 с.
8. Лісовий І.А., Ревеко К.А. Античний світ у термінах, іменах і назвах: Словник-довідник з історії та культури Давньої Греції та Риму. К.: Вища освіта, 1988. 342 с.
9. Мілянська Н. Р. Зарубіжна література: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Тернопіль: Астон, 2016. 318с.
10. Монтанеллі Індра. Історія греків. К.: Літопис, 2010. 336 с.
11. Овдійчук Л. Літературно-психологічні портрети зарубіжних письменників // Всесвітня література. 2007. № 8. С. 49 – 51.
12. Панченко І.Г. Міфологічні мотиви у світовій літературі // Всесвітня література. 2000. № 6. С. 46 – 49.
13. Пащенко В. І. Еллінський театр і його уславлені трагічні поети // Давньогрецька трагедія / В. І. Пащенко. К.: Дніпро, 1981. С. 5 – 24.
14. Словник античної міфології. Під ред. В. Пащенка. К.: Вища школа, 2015. 327 с.
15. Содомора А. Горацій і його поетична творчість // Горацій. Твори. К.: Дніпро, 1982. С. 4 – 23.
16. Содомора А. Дві барви часу Публія Овідія Назона // Овідій. Любовні елегії. Мистецтво кохання. Скорботні елегії. К.: Основи, 1999. С. 5
17. Содомора А. До глибин людської душі // Евріпід. Трагедії. К.: Основи, 1993. С. 5 – 20.

18. Содомора А. Жива античність / А. Содомора. К.: Основи, 1983. 185 с.
19. Содомора А. Співець одвічних перетвілень // Овідій. Метаморфози. К.: Дніпро, 1985. С. 5 – 14.
20. Таранік-Ткачук К. В. Стилiстичний аналіз художнього твору на уроках зарубіжної літератури. К.: Грамота, 2008. 128 с.

Періодичні фахові видання

1. Всесвітня література в школах України: науково-методичний журнал Міністерства освіти і науки України. Київ: Педагогічна преса.
2. Зарубіжна література в школах України: науково-методичний журнал. Київ: Антропосвіт: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/zlvsh/index

Інформаційні ресурси з мережі Інтернет

1. Репозитарій УжНУ URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/>
2. Наукова бібліотека УжНУ URL: <http://www.lib.uzhnu.edu.ua/#myCarousel>